

Obr. 1. 1 Spona s výrazne rebrovaným lučíkom zo zbierky E. Marcela, 2–4 výber spôn z Abrahámu (kresby podľa fotografií, J. Paulík 1960), 5–6 Lýceálna zbierka – neznáma lokalita; všetko bronz

Lodkovitá spona s tromi plastickými nadstavcami na lučíku (obr. 1: 4) je v poradí treťou sponou cudzej proveniencie z tohto až prekvapujúco rôznorodého súboru. Podľa P. von Eles Masi (1986, 141n.) varianty lodkovitej spony pravdepodobne iba prevzali z originálnych typov spôn aplikovanie troch plastických výstupkov na lučíku v súlade s celkovým „módnym“ trendom. V rámci geografického rozptylu sa jedná o najsevernejšie situovaný exemplár. V priestore medzi východiskovou oblasťou rozšírenia, v rámci ktorej sa rysujú dve veľmi výrazné koncentrácie: pri stredotalianskom jadranskom pobreží v Picene a ďalšia v Slovinsku na jednej strane a územím juhozápadného Slovenska na strane druhej, patria tieto spony k zriedkavým nálezom. Okrem štajerského kniežacieho hrobu so známym kultovým vozíkom zo Strettwegu sa vyskytujú iba na hradiskách s centrálnym – mocenským postavením v Zadunajsku (Velem, Celldömölk-Sághegy), vo východnom Rakúsku (1) a pochopiteľne nemôžu chýbať ani medzi nálezmi „polykultúrneho“ charakteru na pohrebisku v Hallstatt (Egg 1996a, 203 n., 214, mapa 117). Z tohto krátkeho prehľadu je azda na prvý pohľad zrejmé, že v sekundárnych oblastiach rozšírenia sú zviazané s takým mocensko-politickým prostredím, v rámci ktorého sídlili elitnejšie vrstvy obyvateľov a z radov ktorých pochádzali potencionálni „odberatelia“ a užívatelia tovaru prestížneho charakteru. Datovateľné exempláre zo Slovinska, Štajerska a Hallstattu umožňujú stanoviť ich chronologické postavenie na záver 7. storočia, najneskôr však na začiatok 6. storočia pred Kr. Okrem už vyššie spomenutých dvoch spôn aj ostatné, miestne severovýchodoalpské varianty z Abrahámu takéto datovanie súboru podporujú.

Napriek uvedeným dôvodom, ktoré podporili spolupatričnosť spôn do jedného nálezového celku, otázka rekonštrukcie ich skutočných nálezových okolností zostáva otvorenou. Pri interpretácii dôvo-

dov vzniku tohto pôvodom nejednotného celku sa ponúka súčasne niekoľko možností. Za pravdepodobný považujem predpoklad, že ide o zámerné zhromaždenie pokazených a nefunkčných spôn kvôli opravám, nakoľko všetky majú natoľko pokazenú spínaciu konštrukciu, že sú prakticky nepoužívateľné. Jediné hadovitá spona je opravená. Pôvodné majiteľky spôn mohli pochádzať aj z rôznych spoločenských vrstiev, prípadne niektoré spomedzi nich mohli byť pôvodom „cudzinky“ (jedna z Balkánu, druhá z územia kultúry Este?), ktoré si po určitú dobu zachovali svoj vlastný odev. To by vysvetľovalo, prečo spoločne s bežnými domácimi boli zozbierané hodnotovo vzácnejšie exempláre zo vzdialených oblastí. Z predloženej interpretácie celkom logicky vyplývajú ďalšie otázky. Tie súvisia napríklad s problémom, či v tomto konkrétnom regióne existovali určité predpoklady k preukázaniu prítomnosti príslušníkov vyššej spoločenskej vrstvy v rámci miestnej, regionálnej komunity, ku ktorej sa viaže aj pôsobenie špecializovaných remeselníkov podľa zaužívaných predstáv. Takito napríklad nepochybne pôsobili na hradisku Molpír, pretože na viacerých sponách sú zachované dodatočné opravy na konštrukčne citlivom bode spojenia lučíka s vinutím.

V okolítom, v súčasnom období už relatívne dobre vymedzenom regióne na juhovýchode Trnavskej sprásovej tabule od pôvodného publikovania spôn J. Paulíkom sa počet lokalít výrazne zvýšil. Intenzívne osídlenie je tu doložené najmä od druhej polovice 7. storočia pred Kr. a pretrváva do neskorohalštatského, prípadne až do včasnolátenského obdobia. Okrem sídlisk registrujeme nezanedbateľnú koncentráciu rozmerných mohýl (Pusté Úľany, Malá Mača, Veľká Mača, Veľký Grob).² Keramický materiál z rozrušenej mohyly v Pustých Úľanoch je dokonca chronologicky súčasný so sponami z Abrahámu, podobne ako aj staršia fáza osídlenia na sídliskách vo Veľkom Grobe a v Abraháme (Studeníková 1987b). V tejto súvislosti považujeme za potrebné pripomenúť, že práve z tohto regiónu, konkrétne zo sídliska na Mačianskych vrškoch pri Seredi pochádza prekvapujúci nález železnej sekery s ramienkami takého variantu, ktorý má svoje jediné paralely, podobne ako spona typu Potpečine, výhradne na Balkáne (Studeníková 2000, 73–74, obr. 7 – mapa rozšírenia).

Ďalekosiahle súvislosti časti spôn z Abrahámu rozpoznali bádatelia už krátko po ich objavení. V súčasnosti je ich provenienciu geograficky oveľa jasnejšie vymedzená a chronologické postavenie zreteľne definované. Ostatné otázky, ktoré súvisia so skutočným historickým pozadím ich objavenia sa v tomto kultúrno vzdialenom prostredí, zostávajú však naďalej nezodpovedané.

Vieme iba toľko, že kontakty s juhovýchodom a juhom v období maximálneho rozvoja kalenderberskej kultúry na juhozápadnom Slovensku nevznikli náhle, ale nadviazali na už dávnejšie vytvorené a zrejme pravidelne využívané diaľkové obchodné (?) trasy s ich mnohorakými formami. Presvedčivým dôkazom sú chronologicky oveľa staršie pamiatky s paralelami v dolnodunajskom, balkánskom, prípadne priamo v macedónskom prostredí než akou je spona typu Potpečine. Žiaľ, pomerne vysoké percento medzi nimi bolo pôvodne súčasťou súkromných zbierok nerovnakej kvality a iné, snáď s hodnovernejšou lokalizáciou sa do múzeí dostali prostredníctvom známych obchodníkov so starozitnosťami. O hodnovernosti lokalizácie mnohých z nich na Slovensko existujú oprávnené pochybnosti. Ako poukážame v nasledujúcich riadkoch, pokúsili sme sa zhromaždiť, podobne ako v prípade spôn z Abrahámu, niekoľko dôležitých indícií, ktoré podporujú oprávnenosť lokalizácie aspoň jednej časti týchto nálezov na územie Slovenska. Iné, ako napríklad spona alpského typu so zdobeným plochým lučíkom a s dvomi protiahlými výstupkami a spona typu Drago s medzičlánkom (obr. 1: 5–6) z Lýceaálnej zbierky (Studeníková 1987a, tab. 19: 1, 4) sa vôbec nedajú lokalizovať.

K pamiatkam s cudzou provenienciou môžeme jednoznačne priradiť napríklad niektoré predmety z bývalej Marcelovej zbierky. Jej praveká časť by mohla zčasti pochádzať práve z juhozápadného Slovenska (z okolia Galanty?). Patrí k nim masívny liaty náramok s ryhovanou výzdobou s preloženými koncami, bronzová plastika koníka s chybnou odliatym závesným krúžkom, spona s výrazne rebrovite členeným lučíkom (pozri nižšie) a časti kombinovaných bronzových prívěskov so záveskami (Pichlerová 1986, tab. 2: 11, 18; 3: 66–69). Všetky uvedené výrobky majú blízke paralely v dolnodunajsko-balkánskom priestore a ďalšie v severnom Taliansku. V pôvodných oblastiach rozšírenia sa s nimi často stretávame v hromadných nálezoch, ale vyskytli sa i vo výbave hrobov.

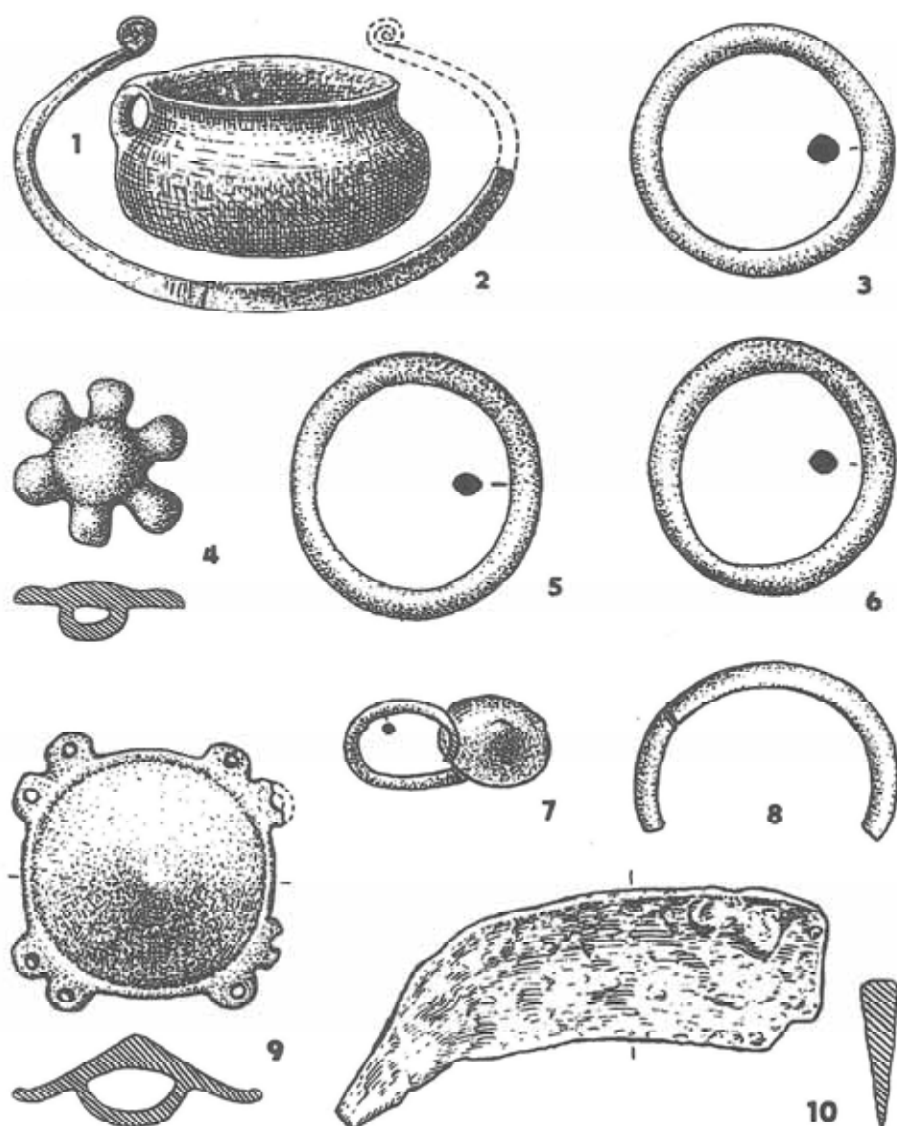
Například porovnatel'né, až takmer identické typy náramkov s preloženými koncami sú charakteristickým šperkom na území Kosova a v Srbsku (Gabrovec 1970, tab. 17: 1; Vasić 1977, tab. 3: 4–5, 10: 3–5, 15: 11–14), kde sa dajú pomerne presne datovať chronologicky citlivými sprievodnými nálezmi. Vyskytujú sa spolu s niektorými typmi oblúkovitých spôn, bronzovými záveskami typu Ghidici, ale tiež s niektorými spomedzi tzv. kimerských bronzov. Pravdepodobne aj žiarom čiastočne zdeformovaný masívny náramok zo žiarového hrobu (?) z Gánoviec (Studeníková 1985, obr. 3: 5) patrí k tomuto typu šperku z konca doby bronzovej. O lokalizácii nálezov z Gánoviec nemáme pochybnosti.

Časť záveskov z Marcelovej zbierky má najbližšie analógie v záveskoch, ktoré boli súčasťou masívneho tordovaného nákrčníka s kladivkovitými koncami z depotu (hrobu?) na srbskej lokalite Sinoševic (Gallus – Horváth 1939, tab. 50: 3; Kromer 1976, obr. 1). Samotný typ nákrčníka má početné paralely nielen v Chorvátsku a Srbsku (Vinski-Gasparini 1973, tab. 131: 19; Vasić 1977, tab. 4: 6, 7A), ale tiež v širšom podunajsko-karpatskom priestore. Na celom území rozšírenia reprezentuje horizont neskorobronzových depotov (Kemenczei 1996, 84, obr. 37-hor. IVb; Metzner-Nebelsick 1994, obr. 11b-hor. V (Prügy); Novotná 1984, 38, tab. 45: 281–281a-hor. Sitno; Pare 1998, 369 n. – DFS VI). Naopak jednotlivé závesky, najmä ich prelamané časti majú blízke paralely v prvom rade medzi tzv. macedónskymi bronzami (Bouzek 1974, 277n.; Kilian 1975a, tab. 89: 3), v rámci ktorých musíme hľadať ich pôvod. Podobné typy kombinovaných záveskov s prelamanými časťami i bez nich sa podarilo zdokumentovať v pomerne veľkom počte z územia Maďarska (Kemenczei 1988, obr. 2: 1–3, 4: 11–12, 15, 17; 5: 1–2), nie sú výnimočné ani v Rumunsku (napr. Vințu de Jos; Petrescu-Dîmbovița 1978, tab. 393: 2), či Dolnom Rakúsku (Gallus – Horváth 1939, tab. 16: 3). Rovnaký pôvod by mohol mať aj masívny závesok zo spomínaného hrobu (?) z Gánoviec i keď má isté paralely aj na pohrebisku v Hallstatte (Studeníková 1985, obr. 3: 4). Výsledkom existencie vzájomných (?) severokarpatsko-balkánskych kontaktov v závere doby bronzovej sú i ďalšie nálezy z územia Slovenska.

Na prvom mieste sa nepochybne takto dajú klasifikovať bronzové oblúkovité spony so šesťhranným, bohato zdobeným lučikom s dvomi plastickými vývalkami a trojuholníkovitým zachycovačom, ktoré sú uložené v zbierkach SNM-Múzea Betliar (Novotná 1968, 49). Jedna spona je priamo lokalizovaná na základe pôvodného nápisu do Drnavy pri Rožňave. Pretože všetky exempláre sú takmer úplne identické, mohli pôvodne tvoriť jeden súbor, s najväčšou pravdepodobnosťou depot. Reprezentujú klasický typ *Golinjevo*, ktorý patrí k pomerne neskorým lokálnym variantom veľkých oblúkovitých spôn. Produkovali ich v glasinackej a liburnskej oblasti v 9. a príp. ešte aj v 8. storočí pred Kr. a ich geografické rozšírenie je na severe výrazne ohraničené, nakoľko neprenikli ani k toku rieky Sávy (Čović 1971, 313n, tab. 1; Teržan 1995, 355, obr. 23). Tým dôležitejšie je tento kľúčový nález vyhodnotiť v kontexte charakteru osídlenia dotknutého regiónu a priľahlých južnejšie situovaných oblastí severného Maďarska.

Odlišné juhovýchodoeurópske, resp. dolnodunajské varianty oblúkovitých spôn s dvomi slučkami a s vysokým, rôzne modelovaným zachycovačom ihly sa bežne vyskytujú aj v severnejších častiach Karpatskej kotliny, vrátane ich najstarších variantov. Preto nielen Potisím a prostredníctvom pravobrežných prítokov Tisy na severné Slovensko, ale rovnako aj zadunajskými trasami mohla preniknúť „móda“ balkánskych typov spôn na juhozápadné Slovensko. Mapy rozšírenia jednotlivých variantov, ktoré spracoval S. Gabrovec (1970, mapa III–XI), neskôr T. Bader (1983, tab. 47–49) názorne vyznačujú predpokladané trasy ich šírenia pririečnymi trasami. Je pravdepodobné, že týmito cestami sa rozširovali vyššie spomenuté „balkánske“ typy záveskov, spony typu *Golinjevo*, prípadne závesné plastiky. K nim patrí závesná plastika vtáka balkánskeho typu, ktorá je lokalizovaná do bývalej lipovskej župy (Kemenczei 1988, obr. 4: 10). V prípade závesnej plastiky koníka z Marcelovej zbierky (Pichlerová 1986, tab. 2: 18) a podobnej plastiky zo Skerešova (Paulík 1965, 65, obr. 2: 5) na základe celkového stvárnenia tela by mohli okrem juhovýchodoeurópskych prichádzať do úvahy aj východné, severokaukazské paralely.

Juhovýchodné a balkánske vplyvy sa na území Slovenska dajú sledovať v priebehu celej doby halštatskej, a to nielen v južnejších častiach Slovenska, ale aj v severnom lužickom-platénickom kultúrnom prostredí.

Obr. 2. Dolný Kubín, hrob 112 (podľa P. Čaplovič 1977, obr. 36). Rôzne mierky. 1 – keramika, 10 – železo, ostatné bronz

V takomto kontexte sa môže v prvom rade klasifikovať rozetovité kovanie s jednoduchým uškom (obr. 2: 4) z najbohatšie vybaveného hrobu č. 112 na pohrebisku v Dolnom Kubíne II (Čaplovič 1977, obr. 36: 4). Ide o singulárny nález s nespočetnými analógiami na Balkáne a v dolnodunajskej oblasti, čiže v takmer rovnakom geografickom a kultúrnom prostredí z akého pochádza spona typu Potpečine z Abrahámu. Spomedzi množstva nálezov spomeňme aspoň niektoré lokality. Až tri exempláre (oboch variantov) boli súčasťou jedného z najdôležitejších hrobových celkov spolu so zbraňami, kónským postrojom, bronzovou misou s anatólskymi predlohami, basarabskou keramikou

a i. v bulharskom Sofronie (hrob 1); ďalej sa vyskytujú na pohrebiskách skupín Donja Dolina-Sanski Most a Glasinac a bežne sa uplatnili až v južnom Macedónsku (Nikolov 1965, obr. 7; Kilian 1975a, 109, mapa 90: 2; Hänsel 1976, tab. 67: 12–14; Mitrevski 1991, tab. 2: 8, 3:11–13, 6: 11 a i.). Zaujímavým sa javí aj prítomnosť rozetovitých kovaní medzi obetnými darmi v niektorých gréckych svätyniach. Predstavovali tam snáď obeť „cudzincov“ miestnym bohom, alebo boli darom účastníkov výprav do ďalekých krajín po úspešnom návrate domov?

Rozetovité prevliečky boli iba výnimočne súčasťou výbavy hrobov žien, ako napríklad na kostrovom pohrebisku v macedónskom Dedeli (Mitrevski 1991). Častejšie tvoria súčasť konského postroja vo výbave hrobov bojovníkov – jazdcov (Hänsel 1976, tab. 67: 11–20, 68). V Dolnom Kubíne je spolu s bronzovou prevliečkou kónického tvaru s očkami po obvode (obr. 2: 9), ktorá je typickou súčasťou konského postroja v hroboch nadalpského stupňa HaC, vrátane niektorých hrobov s vozmi v južnom Nemecku a v Čechách ((Kossack 1954, 161, mapa 3; Pare 1992, 139n., 152, obr. 100: 6, 101b). Nechýbali ani v jedinom starohalštatskom hrobe s pohrebným vozom vo východoľpsej oblasti v Somlóvásárhely (Horváth 1969, obr. 1: 3–7). Prítomnosť oboch prevliečok spolu so sériou krúžkov a ozdobným nitom s východoeurópskymi koreňmi, ktoré súvisia s konským postrojom, prinajmenej v symbolickej rovine, a z ktorých každá má inú – cudziu provenienciu, je unikátnym príkladom získavania prestížnych predmetov z rôznych zdrojov. Na významné spoločenské postavenie pochovanej osoby okrem cudzích súčastí konského postroja jednoznačne poukazuje tiež nákrčník a zvyrazňuje prítomnosť železného kosáka ako zvláštného odznaku moci (variant 1 podľa nového triedenia: Studeníková, v tlači).³

Nielen kovové výrobky pochádzajúce z juhovýchodu, resp. zo širšej dolnodunajskej oblasti našli uplatnenie na našom území. Podobne ako do juhovýchodoalpskej, tak aj do severovýchodoalpskej halštatskej oblasti, konkrétne na územie rozšírenia kalenderberskej kultúry v nemalom množstve prenikla keramika s výzdobou tzv. basarabského štýlu (Eibner 1996, 105 n., so staršou lit.) spolu so sprievodnými hmcovitými formami (Studeníková 1987a, 181–185, tab. 36: 1–5; 1993, 137, obr. 73: 1).

Na rozdiel od južných a juhovýchodných, prítomnosť kultúrnych prvkov západného pôvodu v prostredí kalenderberskej kultúry, ale rovnako aj v lužickom-platěnickom prostredí je doložená doteraz v niekoľkých výnimočných prípadoch. Orientácia smerom na západ od rieky Moravy v záverečnom horizonte vývoja stredodunajských popolnicových polí mohla byť menej intenzívna a komunikácia prebiehala zrejme opačným smerom. To sa prejavilo prítomnosťou tzv. kimerských predmetov na slovenskom Záhorí v kostrových hroboch kultúry Mezöcsát v Senici nad Myjavou a v sídliskovom materiále výšinného (opevneného?) sídliska na Devíne (Budinský-Krička 1947, 99, tab. 29: 1–7; Picta – Zachar 1993, obr. 115: 16), ale tiež na južnej Morave, v priľahlej časti Dolného Rakúska a ojedinele aj ďalej na západ (Podborský 1970, 147 n.; Kaus 1984, 247 n.; Stegmann-Rajtár 1986, 211 n.).

Naopak v starohalštatskom období sa v severovýchodnom Bavorsku a v priľahlej časti Čiech za prejav vplyvu zo stredodunajskej oblasti oprávnené klasifikujú doklady figurálnej výzdoby a antropomorfnej a zoomorfnej plastickej aplikácie na miestnych keramických formách.

Na juhozápadnom Slovensku sú v dobe halštatskej kultúrne prvky západného pôvodu ako sme uviedli, sporadické. V keramickej náplni treba v prvom rade spomenúť zlomky tanierovitej misy, na ktorej je okrem tradičnej čiernej a červenej maľby aplikovaná biela engóba hornodunajského charakteru. Našla sa v porušenej časti hrobovej komory mohyly I v Novej Dedinke-Sápe (Studeníková 1994, 42–43, obr. 12: 3) v sprievode klasických kalenderberských výrobkov. Nepodarilo sa zistiť či patrila k výbave pochovaného muža (s ihlicou) alebo ženy (s kalenderberskou „trojicou“). Aspoň v krátkosti si zmienku zasluhujú aj ďalšie keramické tvary pochádzajúce zo sídliskových objektov na Triblavine pri Chorvátskom Grobe. Konkrétne sa jedná o fragment široko roztvorenej kónickej misy so stupňovite upravenými stenami a menší plochý tanier s oblúkovite von prehnutým okrajom a dovnútra vypuklým dnom (Studeníková 1987a, 173–175, tab. 26: 1–2; a v tlači). Okrem vymenovaných výrazných keramických výrobkov sa v bratislavskom regióne objavilo aj niekoľko amforovitých zásobníkov s typickou horákovskou tektonikou tela. Preukázateľnú spätosť s juhomoravskou oblasťou a naddu-

najskou časťou Dolného Rakúska vykazujú aj niektoré keramické výrobky zo smolenického Molpíra a z Devína (Studeníková, v tlači). Hlinená plastika konika z Devína (Plachá – Furmánek 1975, obr. 12) celkovým stvárnením tela je oveľa bližšia početným plastikám zo severovýchodného Bavorska a z českej kotliny, ako bronzovým plastikám koníkov vo východoalpskej oblasti, či hlineným zvieračím plastikám východokarpatskej a zakarpatskej oblasti. Keramické formy, ktorých predlohy sú skôr na západnom brehu Moravy sa vyskytujú aj v strednej a severnej časti slovenského Záhoria na sliezsko-platěnickom pohrebisku vo Vrádišti (Pichlerová 1960, obr. 22:10) a na niektorých sídliskách z mladohalštatského obdobia (Skalica, Šaštín-Stráže – nepubl. nálezy).

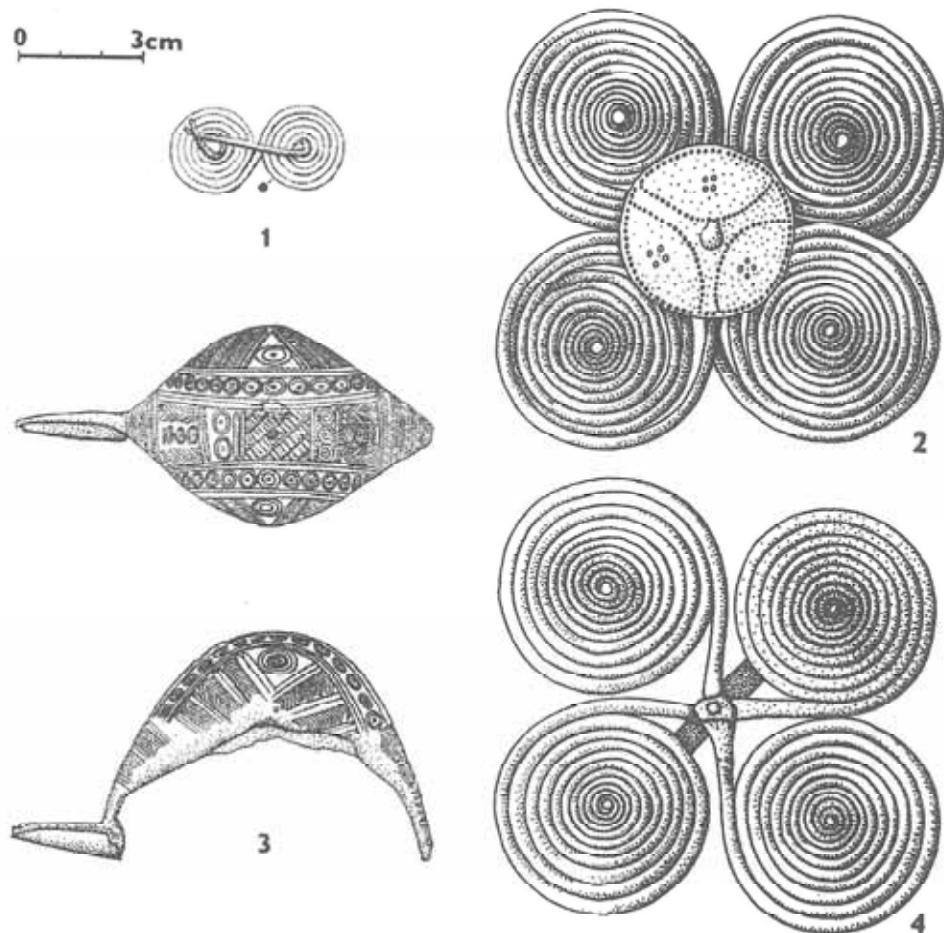
Okolie Bratislavy a južné časti slovenského Pomoravia v rámci kalenderberskej kultúry tak môžeme s určitou výhradou považovať za východné okrajové pásmo, v rámci ktorého sa uplatnili keramické tvary západnejšieho pôvodu a súčasne na domácich tvaroch aplikovali aj niektoré výzdobné prvky západného pôvodu (vklávané trojuholníky a i.). Hranice sa tak oproti stavu výskumu na úrovni polovice minulého storočia vďaka novým nálezom dajú, síce minimálne, ale predsa posunúť smerom na východ napríklad v porovnaní s jednou mapou rozšírenia G. Kossacka (1959, tab. 152B).

Niektoré prvky na územie kalenderberskej kultúry mohli preniknúť cez tzv. medzipriestor, či strednú oblasť halštatskej kultúry a ďalšie, ktoré početne prevládajú, priamo z tohto medzipriestoru. O existencii a oprávnenosti vyčlenenia samostatnej skupiny medzi západom a východoalpskou oblasťou sa v poslednom období čoraz častejšie diskutuje, a to nielen v súvislosti s teoretickým riešením problematiky západohalštatského a východohalštatského okruhu a stanovenia hraníc medzi nimi, ale tiež na základe rozboru a rozšírenia konkrétneho archeologického materiálu a rôznych kultúrnych a náboženských prejavov (Torbrügge 1991, 393; Parzinger 1995, 225; Müller-Scheeßel 2000). Východné hranice takto vymedzeného zoskupenia sa viac, či menej kryjú s dolným tokom rieky Moravy. Priame prepojenie s územím juhozápadného Slovenska tu mohlo evidentne existovať, čo dokladajú okrem keramiky aj niektoré ďalšie výrobky.

Je iba logické, že spolu s keramikou sa prinajmenej v širšom bratislavskom regióne a na centrálnom hradisku na Molpíre objavujú aj iné druhy predmetov, ktorých provenienciu nachádzame na západ od toku rieky Moravy, a to nielen na južnej Morave, ale aj v stredných a južných Čechách, Hornom Rakúsku, Soľnej komore prípadne až v Bavorsku. Sú medzi nimi zastúpené súčasti odevov a šperky (spony, ihlice, opasky, náramky), toaletné potreby a niektoré typy zbraní (hroty kopijí, meče), prípadne nástroje (Studeníková, v tlači). Na tomto mieste sa však budeme venovať prednostne problematike spôn.

V rámci už spomínanej veľkej skupiny spôn z konca doby bronzovej a z doby halštatskej západne pôsobia dve spony, ktoré sú lokalizované do Stupavy, resp. jej blízkeho okolia. Boli súčasťou zbierky Gy. Rátha (4 exempláre). Rovnaká lokalizácia sa uvádza aj pri ďalšej spony, ktorá má neodškriepiteľný severotaliansky tvar a výzdobu. Pôvodne patrila do zbierky L. Mauthnera (von Márton 1911, 340, 349–350, tab. 4: 24–26; 1913, 198; Studeníková 1987a, 67–69, tab. 11) a rovnako si zasluhuje zvýšenú pozornosť, najmä kvôli jej datovaniu v kontexte určenia časového postavenia ostatných stupavských spôn.⁴

Dôveryhodnosť lokalizácie spôn do Stupavy resp. jej blízkeho okolia je znásobená celkovým charakterom osídlenia najbližšieho regiónu. Ten je výnimočný aj sútokom dvoch riek, popri ktorých viedli dôležité komunikačné trasy v priebehu celého praveku. Význam križovatky týchto dvoch stredo-európskych pririekých cestných spojov v dobe halštatskej umocňuje ochranná, či kontrolná sústava hradísk a výšinných sídlisk situovaných na obidvoch brehoch Dunaja, ktoré boli osídlené nepretržite už od záverečných fáz obdobia popolnicových polí (Studeníková 1993, 119 n., so staršou lit.; Urban 1995). V ich bezprostrednom, aj vzdialenejšom okolí je zaznamenaná hustá sieť nížinných osád, niekoľko plochých pohrebísk (napr. Stupava: Eisner 1933), ale i mimoriadne rozmerné mohyly na slovenskej (nepreskúmaná mohyla medzi Stupavou a Zohorom) a hlavne rakúskej strane v bezprostrednom susedstve hradiska na Braunsbergu (Czech – Doneus – Lippert – Walach 1995, 259 n.; Urban 1995).

Obr. 3. Stupava (1,3 kresby podľa originálov, 2, 4 – podľa L. Márton 1911, tab. 24)

Spomenutý exemplár z Mauthnerovej zbierky patrí medzi veľké loďkovité spony typologic-
ky staršieho variantu s krátkym zachycovačom ihly. Na výrazne zaoblenom lučíku je bohato ozdo-
bená jemnými zväzkami rýh v kombinácii a koncentrickými krúžkami (rozmery: dĺ 10,3 cm, max. šírka
lučíka 4,95 cm., obr. 3: 3). Tento variant bol rozšírený najmä v oblasti stredného a severného Talian-
ska. V dobre datovaných nálezových celkoch sa vyskytujú už od začiatku stupňa Este II – včasný,
podľa O.-H. Freya (1969, tab. 1: 17), ale celkom bežné sú tiež vo výbave hrobov datovaných do Este
II – neskorý (O.-H. Frey, obr. 4: 10, tab. 7: 36). Typologicky nadväzujú na spony typu Sanguisuga
a P. von Eles Masi kladie najstaršie spomedzi nich do doby okolo polovice 8. storočia pred Kr. (von
Eles Masi 1986, 85–86, tab. 49: 717–728, 50: 720–725). Iba ojedinele sa takéto honosné varianty
spôň zo svojich pôvodných oblastí rozšírili na severovýchod. Zo Zadunajska sú dva exempláre spôn
blízkych typu Sanguisuga lokalizované na výšinné sídlisko Somlóhegy (Fekete 1982, obr. 2: 1–2),
ktoré malo centrálné postavenie v regióne nepretržite od záveru vývoja populnicových polí až do

doby halštatskej (podobne ako Devín). Okolo hradiska bolo sústredných niekoľko pohrebísk a bohato vybavených mohýl s bojovníckymi-jazdeckými hrobmi. Práve na príklade tohto mikroregiónu presvedčivo preukázal L-D. Nebelsick proces halštaticizácie v centrálnej časti Zadunajska (1994, obr. 12b, 337n). Mimochodom jedna z mohýl (Doba: Gallus-Horváth 1939, tab. 62: 5a–b, 63: 5) tohto mikroregiónu obsahovala „západný“ halštatský železný meč mindelheimského typu s bronzovou bohato zdobenou hríbovitou hlavicou rukoväte a v ďalšej sa dochovali zvyšky pohrebného voza (Somlóvásárhely, mohyla 1 – pozri vyššie).

Dve typologicky analogické spony boli tiež súčasťou hromadného nálezu bronzov spolu s ďalšími 17 loďkovitými sponami rôznych východoalpských variantov v Kisravazde, Kom. Győr-Sopron (Fekete 1973, obr. 2: 1, tab. 43: 1–2). Tento nálezový celok je datovateľný do druhej polovice 7. storočia pred Kr., najneskôr do jeho záveru. Podobné chronologické zaradenie by sme mohli obecne akceptovať aj pre stupavskú loďkovitú sponu.

V tejto súvislosti sa opäť stretávame so zaujímavým faktom. Približne do obdobia okolo polovice 7. storočia pred Kr. sa datujú aj pararely spony s rebrovite členým lučíkom (obr. 1: 1) zo spomínanej zbierky E. Marcela (Pichlerová 1986, tab. 1: 18). Z pôvodnej oblasti rozšírenia, ktoré je v severotalianskej Lombardii a kde sú datované do stupňov Golasecca IB a IC (von Eles Masi 1986, 41–43, tab. 18: 309–324 a i), mohli preniknúť cez zadunajské cesty, strážené pravidelne situovanými mocenskými centrami, spolu s ďalšími kultúrnymi impulzami a ojedinelými importami až na juhozápadné Slovensko.⁵ V Zadunajske bola spona tohto typu vo výbave jednej zo starších mohýl na pohrebisku v Nagyberki-Szalacske (Kemenczei 1974, obr. 6: 20). Exempláre z Aszódu, Sióagárdu a okolia Komáromu (Fekete 1982, obr. 2: 3–5, Patek 1984, tab. 21: 2, 3) sú bez nálezových okolností.

Pre problematiku vyriešenia možného používania „západných“ typov spôn na Slovensku je dôležitý „súbor“ z bývalej Ráthovej zbierky. Iba jednodielna okuliarovitá spona bez osmičkovitej slučky zhotovená z okrúhleho drôtu; dl. 4,1 cm (obr. 3: 1), nespĺňa takto vymedzené kritérium pôvodu. Patrí k typu Santa Lucia ako ho vyčlenil P. Betzler (1974, 134 n.). Spony typu Santa Lucia majú široký geografický rozptyl: doložené sú od severovýchodného Poľska, cez Sedmohradsko, na Balkán až do Grécka a od nadalpského priestoru až do južného Talianska. Stanovenie presnejšieho chronologického postavenia okuliarovitých spôn typu Santa Lucia je plne závislé od sprievodných nálezov. V strednej Európe sa vyskytujú už od starších popolnicových polí (Betzler 1974, 138; Říhovsky 1993, 69–70, tab. 12: 106–110), Slovensko nevynímajúc (napr. Ivanovce: Veliačik – Němejcová-Pavúková 1987, obr. 6). Tieto staršie exempláre sú prevažne zhotovené z drôtu kvadratického prierezu a vonkajší obvod špirál je zdobený ryhovaním. M. Novotná ich preto považuje za samostatný karpatsko-podunajský variant (1987, 12).

Počet exemplárov okuliarovitých spôn s osmičkovitou slučkou aj bez nej výrazne vzrástol v nálezových celkoch v záverečných horizontoch doby bronzovej. Patrili tiež k bežnej výbave hrobov v starohalštatskom a mladohalštatskom období. Na eponymnej lokalite v Moste na Soči (Santa Lucia) sú spony zastúpené v hrobových celkoch, ktoré reprezentujú stupne od Ib, ale najmä stupeň Ic1–Ic2 (Teržan – Trampuž 1973, 122). Na základe sprievodných nálezov sa dajú synchronizovať so severotalianskymi, ako aj s dolenskými vývojovými stupňami. Spôsob ich používania vo dvojici, často v kombinácii s iným typom okuliarovitej, prípadne štvorrožicovej spony, ale aj s úplne odlišným typom je o.i. preukázateľný na niekoľkých basarabských pohrebiskách v okolí Železných vrát (Sofronievo, hr. 2: Nikolov 1981, obr. 3; Vajuga-Pesak: Popović – Vukmanović 1998, tab. 1: 17) na strane jednej až po Soľnú komoru a pohrebisko v Hallstatte na strane druhej (Betzler 1974, 134–139; Stöllner 1996a, tab. 73A, 74B, 146C). Nachádzajú sa pochopiteľne v hrobch aj po jednom exemplári. Až na niektoré výnimky sa našli v hrobch žien. Dvojice, prípadne aj dve súpravy okuliarovitých spôn, prevažne však viacdielne typy s osmičkovitou slučkou medzi ružicami, spravidla predstavujú „ženský“ prvok (často jediný) v depotoch zo záveru doby bronzovej vo východokarpatskej aj severovýchodoalpskej oblasti (Müller-Karpe 1959, tab. 143:A1–17; Darnay-Dornay 1958, tab. 20: 1–2; Paulík 1982, obr. 1: 2, 2: 2–4; Bader 1983, tab. 16–22).

Z uvedeného dôvodu je celkom pravdepodobné, že súčasťou „súboru“ zo Stupavy okrem dvoch štvoružicových a okuliarovitej spony mohol byť aj ten štvoružicový predmet, ktorý bol zhotovený zvinutím strednej časti dvoch veľkých esovitých špirálovitých ozdôb (Márton 1911, tab. 4: 24), teda podobným postupom ako sa pristupovalo k výrobe niektorých variantov štvoružicových spôn. Stupavský súbor ružicových spôn sa javí ako hodnoverný a tvoril ucelený komplex spínadiel. Kombinácia okuliarovitej spony a štvoružicovej spony, prípadne kombinácia dvoch, troch aj štyroch štvoružicových a prípadne štvorplatničkovitých spôn je okrem vyššie vymenovaných oblastí doložená aj na lokalitách južnej Moravy (Nekvasil 1991, 66, obr. 1: 1–3), južných Čiech (Michálek 1981, 149 n.) a na juhonemeckých pohrebiskách (Parzinger 1995, 21–23; Romsauer 1996, 440, obr. 1).

Jedna zo stupavských spôn má v mieste spojenia špirálovitých ružíc aplikovanú okrúhlu platničku. Tento estetický doplnok, prekryvajúci konštrukčné detaily s upevňovacou funkciou, je po obvode ozdobený perličkami a rozdelený oblúkovite usporiadanými perličkami na tri plochy s jednoduchým motívom „slnička“ uprostred každej z nich (obr. 3: 2). Patrí k tzv. italskému typu štvoružicovej spony, ktoré majú provenienciu v južnej a strednej časti Apeninského polostrova s rozptylom až na Egejské ostrovy (Kilian 1973, mapa 3; Sapouna-Sakellarikis 1978, tab. 47: 1541–1543). V strednom Taliansku prevládajú varianty s kvadraticky sformovanými stredovými platničkami (štvorce, kosoštvorce, obdĺžniky), ale nechýbajú ani tvary s okrúhlou platničkou. H. Müller-Karpe ich zaradil do svojich stupňov Rom-Albanerberge III, Tarquinia II (1959, obr. 55: 4, 56: 4), ktorý je synchronizovateľný so stupňami Bologna II a Este II. Tieto zodpovedajú stupňom Este II – včasný, resp. Bologna II a III podľa O.-H. Freya (1969, obr. 21), ktoré v absolútnych dátach sú najnovšie vymedzené rokmi 800 – 730/720 pred Kr. (Pare 1998, tab. 2). Okrúhly tvar ozdobnej stredovej platničky majú v strednej Európe iba dva exempláre s minimálnou vypovedacou hodnotou: jedna pochádza z okolia Constanze a druhá je bez lokalizácie (Betzler 1974, 144, tab. 84: 980–981). Obidve sú takmer identické aj pokiaľ ide o výzdobu so stupavským exemplárom. Ďalšie dve spony so stredovou okrúhlou platničkou, jedna s koncentrickými krúžkami, druhá bez výzdoby sa našli v kostrovom hrobe 74 na pohrebisku v Hallstatte (Kromer 1959, 218, tab. 238: 16; Betzler 1974, tab. 66: 975–976). V strede každej ružice týchto spôn sa nachádza ozdobný nit, ktorý je charakteristickým doplnkom západných variantov štvoružicových spôn, ale napríklad aj okuliarovitých spôn s osmičkovitou slučkou typu Schrotzhofen. Hrob 74 sa dá na základe prítomnosti vývalkovite členeného náramku zaradiť na začiatok stupňa HaD1.

Druhá stupavská spona má očividne odlomenú stredovú platničku (obr. 3: 4), preto pripomína na prvý pohľad spony typu Maiersch, ktorý vyčlenil P. Betzler (1974, 143, tab. 66: 972–973) na základe exemplára z kostrového hrobu ženy zo stupňa HaD1 na eponymnej lokalite v Dolnom Rakúsku (Berg 1962, tab. 1: 15). Spôsob spojenia oboch špirálovitých častí v strede a zvyšky stredovej platničky ju jednoznačne priradujú k tzv. italským typom. Pri spracovaní štvoružicovej a štvorplatničkovitej spony z Býčí skály H. Parzinger (1995, 23) k nálezu italského typu spony v Hallstatte odôvodnene poznáva, že bez ohľadu na to, či ide o import zo stredného Talianska alebo miestnu napodobeninu, je dokladom vzájomných kontaktov oboch oblastí.

Štvoružicové spony a ich plechové varianty (typ Oberkrumbach) sa stali súčasťou odevu v nadalpskej oblasti najneskôr na začiatku stupňa HaD1, do ktorého patrí aj hrob 74 z Hallstattu. Územie ich rozšírenia je vymedzené riekami Lechom a Moravou (Parzinger 1995, obr. 8; Romsauer 1996, obr. 1), patria teda medzi početné prvky, ktoré charakterizujú novodefinovanú tzv. strednú oblasť halštatskej kultúry. Stupava a celé slovenské Pomoravie s takto vymedzeným priestorom priamo susedí. Priame styky, vzájomná výmena a obchod u susediacich komunit v praveku boli celkom bežné. Štvoružicové spony v domácom, „kalenderberskom“ odevu znamenajú nový, ale nie neobvyklý doplnok. Domnievame sa, že obidve stupavské spony by mohli predstavovať už nadalpské výrobky. Vychádzame pritom zo skutočnosti, že priamo v súbore je zastúpený aj nedohotovený exemplár. Ich časové zaradenie môžeme stanoviť rámcovo, nakoľko treba uvažovať o tom, či napodobňujú priamo italské prototypy, alebo vymenované vnútroalpské paralely. Preto by sa ich časové postavenie malo v podstate odvíjať od datovania najstarších exemplárov stredoeurópskych variantov. Zodpovedá to

približne horizontu, ktorý im určil vo svojej porovnávacej tabuľke vývoja spôn P. Romsauer, pričom v tomto časovom horizonte juhovýchodoalpské väzby na juhozápadnom Slovensku ešte pretrvávali, čo potvrdzujú napríklad varianty hadovitých spôn (1996, 433, obr. 2).

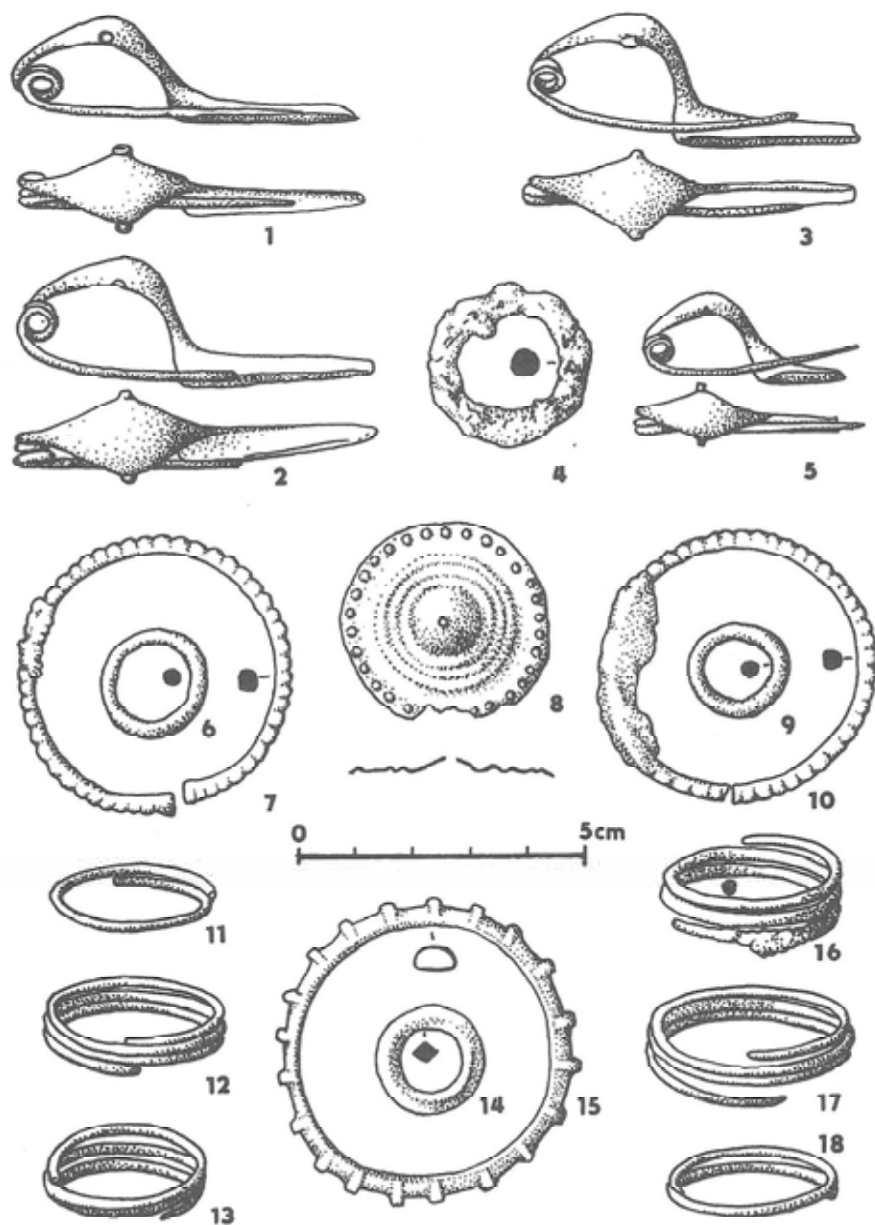
V zlomkoch zachované menšie oblúkovité spony s malým pečatidlovitým ukončením zdvihutej nôžky zo smolenického Molpíra (Dušek – Dušek 1995, tab. 115: 33; nepubl. nález č. SM 887), ktoré sú typické pre predcertoský horizont v juhovýchodoalpskej oblasti podobne ako aj rôzne varianty bronzových a železných spôn s jemne rebrovaným lučíkom, dlhým zachycovačom ihly a profilovanou pätkou a spony typu Velem (starší variant) reprezentujú záverečný horizont osídlenia na tejto lokalite (Studeníková 2000, 66). Práve vďaka týmto sponám sa nadalpský stupeň HaD1 v podmienkach juhozápadného Slovenska dá definovať ako časovo dlhý, čo poskytuje predpoklad na jeho ďalšie vnútorné členenie (Studeníková, v tlači).

Exempláre štvorrožnicových spôn zo Stupavy sú ojedinelé východne od rieky Moravy. Ak však zohľadníme lokalitu Maiersch, ide o druhú lokalitu kalenderberskej kultúry. Preto je potrebné v tejto súvislosti preveriť, či počet štvorrožnicových spôn so stredovou platničkou nebol vyšší. Niektoré z početných zlomkov a i celé kusy okrúhlych, rôzne zdobených platničiek so stredovými otvormi, ktoré sa v severovýchodoalpskej halštatskej oblasti a príľahlej časti centrálného Zadunajska pomerne často vyskytujú (Bella – Müller 1891, tab. 7: 8; Miske 1908, tab. 36: 55, 60–61; Bella 1910, 39, obr. b; Mozsolics 1942, 155n, obr. 1: 3; Fekete 1973, obr. 5: 42, 45; Dušek – Dušek 1984, 145: 13, 151: 9) mohli byť totiž pôvodne aplikované na štvorrožnicových sponách. Zväčša sa interpretujú ako ozdobné nášivky spolu s rôznymi oválnymi a kvadratickými formami.

V tejto súvislosti je dôležité zároveň uvažovať o tom, či niektoré zo spomenutých okrúhlych kovaní nepochádzali z terčovitých spôn. Celkový počet doteraz známych nálezov týchto špecifických tvarov je relatívne malý. Podľa zmapovania majú široký geografický rozptyl a tiež kultúrne a chronologické uplatnenie (Teržan 1990, 212, mapa 6). Našli sa v Malej Ázii, na Egejských ostrovoch, Bulharsku, v severnej časti centrálného Balkánu, v skupinách Ferigile či Vekerzug (priamo na eponymných lokalitách), výnimočne aj v Štajersku (Klein Klein) a na kalenderberskom území, ovšem v neskorohalštatských resp. včasnolátenských súvislostiach (Bella 1910, 39, obr. b). Na základe rozšírenia terčovitých a oblúkovitých spôn s dvomi slučkami a zachycovačom tvaru boiotského štítu (typ 8 S. Gabrovca) sa dajú dobre zachytiť komunikačné trasy, vedúce z juhovýchodu povodím Dunaja, Drávy a Sávy do juhovýchodoalpskej oblasti (Gabrovec 1970, obr. 11; Kilian 1975a, tab. 83; Teržan 1990, 138, 212, mapa 6), ktorými mohli prenikať ďalšie importy „prestížneho“ charakteru z Grécka (Egg 1996a, obr. 150, 272–273).

Medzi nálezmi z juhozápadného Slovenska si v rámci úvah o rozšírení terčovitých spôn zasluhuje pozornosť okrúhla platnička so stredovým otvorom, vytepaná z masívneho bronzového plechu, ktorá bola súčasťou výbavy žiarového hrobu ženy (?) na pohrebisku v Hurbanove (obr. 4: 8).⁶ Samotné nálezisko (Paulík 1958) je situované východne od čisto kalenderberského územia. Kultúrne priamo súvisí spolu s ďalšími lokalitami na dolných tokoch riek Nitry, Žitavy, Hrona a Ipľa s husto osídleným regiónom severovýchodnej časti Zadunajska, s koncentráciou v priestore dunajského ohybu (Patek 1984, tab. 6). Bronzová platnička okrem stredového otvoru má na zadnej strane zachované na protihľahlých stranách nevýrazné porušenie povrchu (azda po pripevnení konštrukcie ihly?). Táto úprava dovoľuje uvažovať o terčovitej sponke staršieho typu. Najbližšiu analógiu k nej zisťujeme v kovaní kruhovitého tvaru zo sídliskových objektov (spolu so zlomkami mesiacových idolov) na šopronskom sídlisku Várishegy (Bella-Müller 1891, tab. 7: 8), ktoré B. Teržan vo svojom súpise zaradila medzi terčovité spony (1990, 212, mapa 6).

Výbava hrobu v Hurbanova nemá v slovenskom nálezovom fonde paralely. Svojou typickou „ženskou“ skladbou pozostávajúcou z dvoch párov loďkovitých spôn, dvojice plasticky zdobených náramkov, uzatvoreného náožníka s plastickými rebrami a početných drôtených a liatych krúžkov pripomína obsah hromadného nálezu bronzov z Kisravazdu (Fekete 1973) a čiastočne depot (alebo hrob?) z Vaskeresztesu (predtým Magyareresztes: Mozsolics 1942, 155 n.). V oboch súboroch sú pritom zastúpené aj okrúhle kovania s otvorom v strede a s tepanou výzdobou.

Obr. 4. Hurbanovo, nálezy zo žiarového hrobu (z archívu J. Paulíka, 8 – kresba podľa originálu), 4 – železo, ostatné bronz

Na sever od juhovýchodoalpskej halštatskej oblasti sa objavujú iba výnimočne hroby s výbavou, pozostávajúcou z viacerých spôn a zo šperkov. K nim patria dva neobyčajne bohato vybavené hroby z Keszthelyu a zo Zamárdi v centrálnom Zadunajsku (Fekete 1985, 70–71, obr. 3: 8–15, 4: 1–12, 5: 1–11, 6: 1–9), prípadne aj uvedený Vaskeresztes. Priamo na území rozšírenia kalenderberskej kultúry na Slovensku sa doteraz nezistili. Dôvodov môže byť niekoľko. V prvom rade je to dôsledok zaužíva-

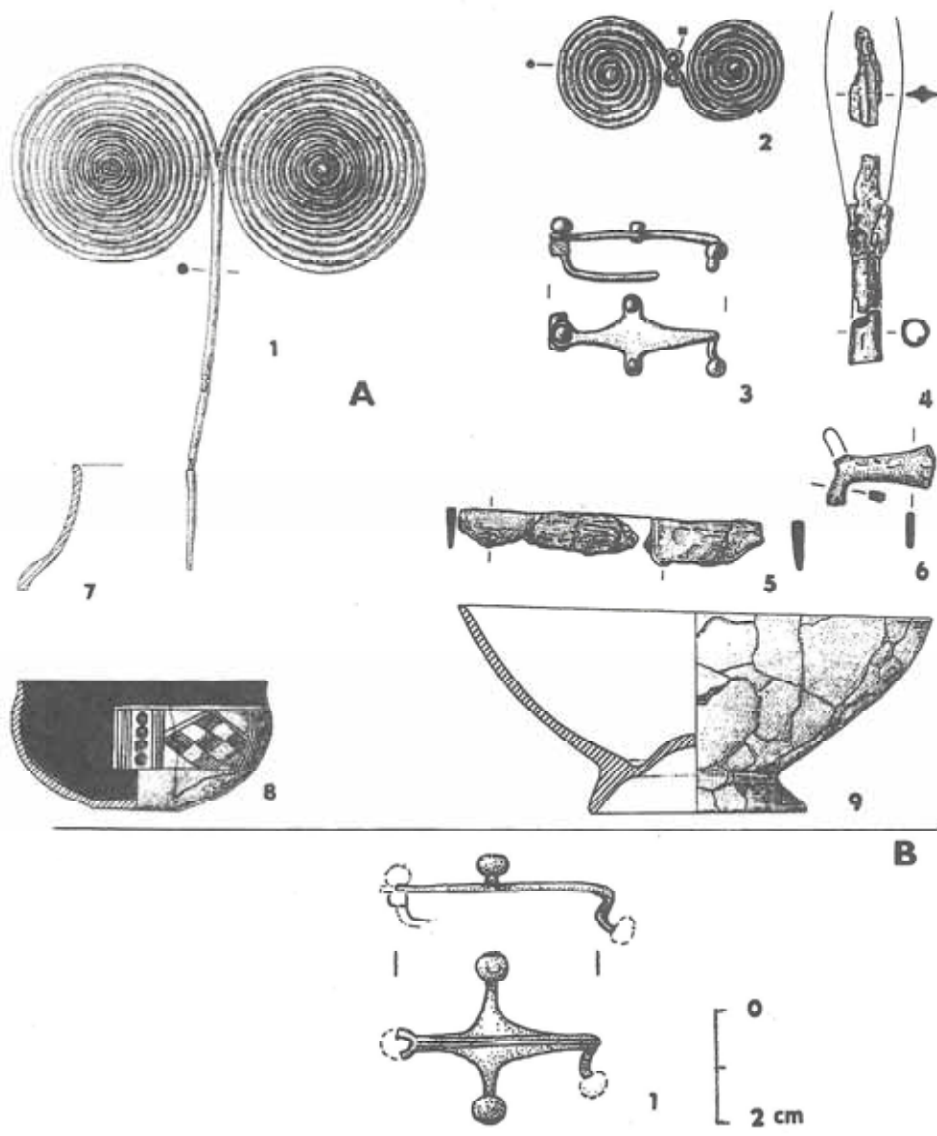
ných pohrebných zvyklostí, ktoré mohli prameniť z odlišného spôsobu prezentácie sociálneho postavenia ženy v predstavách pochovávajúcej komunity. Dôkazom je napríklad i mohylník Sopron-Burgstall, v rámci ktorého je preukázateľná koncentrácia skupiny bohato vybavených hrobov žien so zvláštnym spoločenským postavením, ale chýba porovnateľná kombinácia spôn a šperkov. Naopak v západnejšie situovaných regiónoch kalenderberského územia porovnateľné tendencie vo výbave hrobov žien sa prejavujú častejšie, ale s takými súčasťami odevu, ktoré vykazujú silné väzby so západným susedstvom. Na základe súčasného stavu výskumu sa zdá, že práve v šopronskej oblasti a na juhozápadnom Slovensku dominuje skôr snaha zdôrazniť úlohu ženy – nositeľky domácich kultových praktík pridávaním tzv. kalenderberskej triády do hrobu a úlohu ženy – priadky a tkáčky, vybavenej prslennami, prizmami či ozdobenými závažiami.

Na druhej strane existencia žien, ktoré vlastnili aj viac spôn a šperky sa dá presvedčivo dokumentovať nepriamo v nálezovom fonde niektorých domov na hradisku v Smoleniciach. Štyri spony sa našli síce iba vo dvoch domoch (15 a 16), ale v prípade domov 45 a 46 s nepárnym počtom troch spôn môžeme predpokladať, že v pôvodnej výbave mohli mať klasický párný počet – dve dvojice. S. Stegmann – Rajtárová pri určovaní funkcie niektorých domov tohto mocenského centra exaktne poukázala na vzájomné prepojenie výbavy časti domov a spoločenského, hospodárskeho či náboženského statusu ich majiteľov a majiteľiek (1998, 263 n.).

Výnimočné postavenie medzi sponami z doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku má dvojdielna železná spona zo smolenického Molpíra (obr. 5: B).⁷ Pozostáva z platničky predĺženého romboidného tvaru, ktorá je ozdobená tromi pozdĺžnymi ryhami. Kratšie ramená v mieste maximálnej šírky platničky sú vykované do tenkej tyčinky ohnutej smerom hore s výrazným gombikovitým ukončením. Jeden predĺžený a silne zúžený koniec s odlomeným gombikovitým (?) ukončením je esovite prehnutý nadol a má funkciu zachycovača ihly. Opačný koniec bol pôvodne ukončený krúžkom (časť odlomená) na pripevnenie vlastnej ihly prostredníctvom ozdobného nitu buď s guľatou hlavičkou alebo so špeciálne svorkovite upravenou hlavicou ihly (rozmery: zach. dĺ. 4,2 cm, šírka 3,6 cm).

Jedná sa o singulárny nález zo severovýchodoalpskej halštatskej oblasti, ktorý je o to zaujímavejší, že jediná priamu paralelu má na územne vzdialenom mohylníku Schleedorf-Mölkheim pri Salzburgu. Stala sa tak podkladom pre rekonštrukciu pôvodného tvaru exemplára zo Smoleníc. Typologicky porovnateľné spony, ale s niektorými odlišnosťami, spočívajúcimi v tvare ozdobných doplnkov (častočne s praktickým využitím) sú zastúpené v tom istom kultúrnom regióne na pohrebisku v Hallstatte. Ďalšia samostatná skupina spôn konštruovaná na porovateľnom princípe a tvarovo príbuzná sa vyskytuje v severnejších častiach Poľska, najmä vo Veľkopolsku (Gedl 1993). Presnejšie chronologické zaradenie spony z Molpíra sa pokúsime stanoviť na základe uvedených analógií, nielen kvôli sponke samotnej, ale najmä kvôli snahe bližšie vymedziť ten časový horizont, v rámci ktorého sa odev na území rozšírenia kalenderberskej kultúry obohatil o špecifické formy spínadiel zo západu.

Spona zo Schleedorfu-Mölkheimu je na rozdiel od smolenického exemplára zhotovená z bronzu (obr. 5: A3). Našla sa v zle zachovanom kostrovom hrobe mohyly 1, avšak podľa popisu nálezovej situácie mohla byť súčasťou výbavy druhej (žiarovo?) pochovanej osoby. Zodpovedajú tomu kovové prílohy (obr. 5: A1–6) pozostávajúce z predmetov mužského (železné hroty kopijí, pásová zápona romboidného tvaru s ukončením v podobe T) a ženského (okuliarovitá spona s osmičkovitou slučkou, krížová spona, ihlica s dvomi veľkými špirálovitými hlavicami) charakteru (Stöllner 1996a, 136, tab. 73A). Chronologické postavenie spony v hrobovom celku sa dá určiť relatívne presne na základe chronologicky citlivých sprievodných nálezov. Z tohto pohľadu je najvhodnejšia ihlica s dvomi veľkými špirálovitými hlavicami. Tomuto špecifickému tvaru ihlice sa pripisuje reprezentatívna funkcia v odevu žien s výnimočným postavením vo vyššej spoločenskej vrstve. Jej používanie sa koncentruje v zásade na región Innu a Salzachu, ktorý sa odôvodnene považuje za samostatnú kultúrnu skupinu doby halštatskej s osídlením zameraným na ťažbu a obchod so soľou (Stöllner 1996b, 472, obr. 2 – doplnená mapa rozšírenia). Začiatok používania ihlic s dvojitou špirálovou hlavicou v neskorom stupni HaC bezpečne určujú sprievodné nálezy. V odevu sa naplno uplatnili spolu s okuliarovitými sponami v priebehu stupňa HaD1, ale jedinele prežívajú až do včasného HaD2 (Stöllner 1996b, 481, pozn. 26).

Obr. 5. A1-9 Schleedorf-Mölkheim, mohyla 1 (podľa T. Stöllner 1996a, tab 73A). Rôzne mierky. B Smolenice-Molpír. A1-3 bronz, A8-9 – keramika, ostatné železo

Mohyla 1 v Schleedorfe-Mölkheime spolu s hrobmi žien pod mohylami 3, 5, 6 svojou výbavou (ihlice so špirálovitou hlavicom, príp.okuliarovité spony a i.) sú typickými reprezentantmi tohto, z hľadiska časového trvania dlhého stupňa HaD1. Podobné datovanie má aj hrob bojovníka-jazdca z mohyly 4 (Stöllner 1996a, tab. 75). V jeho výbave je aj jeden vzácny okrúhly závesok s dvomi očkami a s kolesom so šiestimi spicami v strede. Najlepšiu analógiu má len v kniežacom hrobe štajerského Strettwegu, kde ho ovšem M. Egg zaradil medzi prílohy pohrebu ženy (1996a, 222–224, obr. 112: 5). Chronologické začlenenie mohyly zo Strettwegu je súčasné s mladšou fázou horizontu Stična-Novo

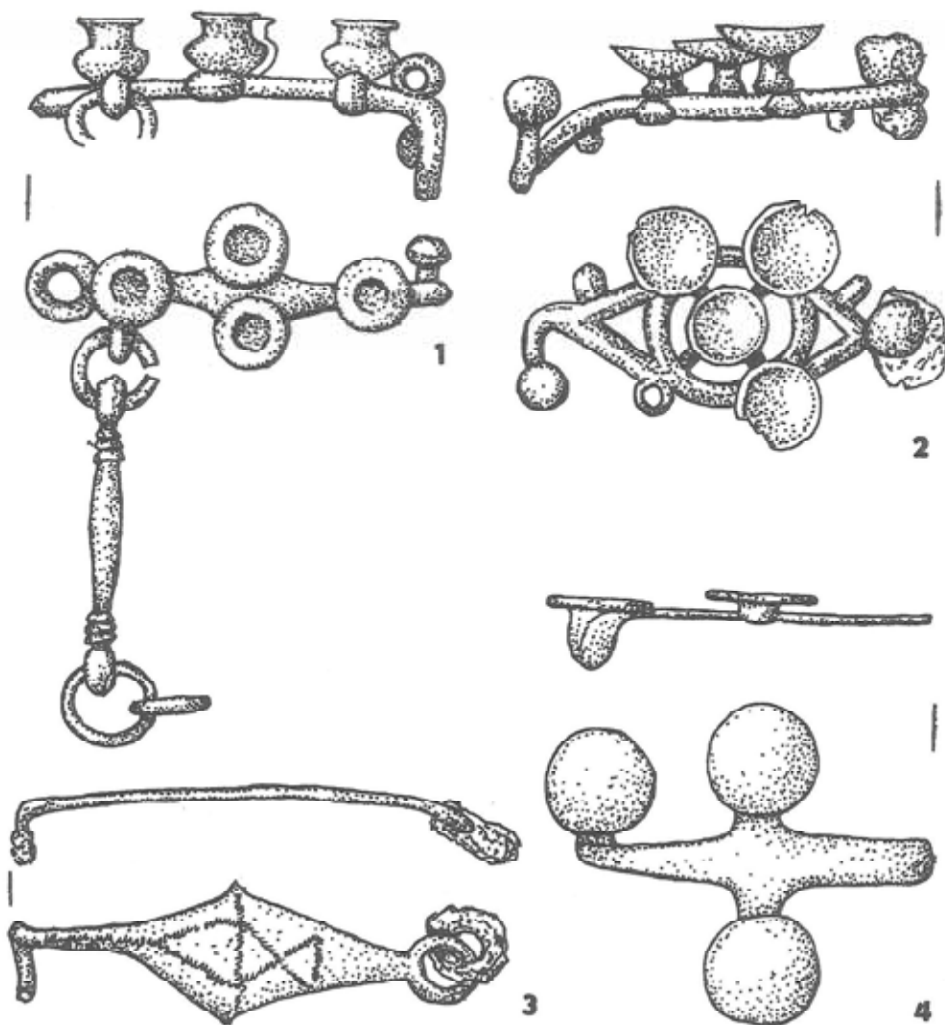
mesto a stupňa IIIb (podľa B. Teržan 1990), ktoré sa dajú synchronizovať so začiatkom stupňa HaD1 severne od Álp (Egg 1996a, 245).

Na pohrebisku v Hallstatte sa stretávame s dvomi typmi podobne konštruovaných spôn. Obidve sú dvojdielne a spôsob pripojenia ihly je v základných rysoch porovnateľný. Do nepočítanej a menej výraznej skupiny patria spony, ktoré predstavujú paralely k relatívne malým exemplárom zo Smoleníc a zo Schleedorfu a pre ktoré pracovne používame typ *Schleedorf-Mölkheim*. Majú plnú stredovú platničku štíhleho romboidného tvaru. Jedna sa našla v žiarovom hrobe 816, ale bez sprievodných nálezov (Kromer 1959, 161, tab. 164: 11). Namiesto gombíkovitých nadstavcov na konci ramien a na zachycovači ihly má aplikované ploché terčíky (obr. 6: 4), preto ju napríklad M. Gedl zaradil medzi križové spony typu *Flukomy* (1993, 157). Druhý exemplár, ktorý sa dá zaradiť do tejto skupiny má čiastočne odlišnú konštrukciu a pri popise obsahu žiarového hrobu 763 ju K. Kromer ani nezaradil medzi spony (1959, 154, tab. 142: 9). Stredová platnička má klasický romboidný tvar (odlomené križové ramená?) a je ozdobená jemným gravírovaným geometrickým ornamentom. Na jednom konci je výrazné očko s krúžkom (obr. 6: 3) a na druhom je zúžená platnička vykovaná do tenkej tyčinky na zachytenie ihly. Zaujímavosťou tohto exemplára je, že svojim tvarom pripomína jedno romboidné kovanie s očkami na oboch koncoch z domu 40 na smolenickom Molpíri (Dušek – Dušek 1995, tab. 68: 20). Na jednom z koncových očiek sa zachovala časť svorky, ktorá mohla pôvodne slúžiť ako hlavica ihly. Túto hypotézu sme si dovolili vysloviť i v kontexte ostatných nálezov z domu, ktoré pozostávajú z početných práslenov a dvoch náramkov. Práve na základe náramku s plastickými rebrami a vývalkami a praslenu z hrobu 763 z Hallstattu je zrejmé, že spona musela byť súčasťou výbavy ženy a že rámcovo patrí do stupňa HaD1.

Tretí exemplár tejto skupiny sa našiel v žiarovom hrobe 577 (Kromer 1959, 161, tab. 112: 3). Má úzku stredovú platničku romboidného tvaru, gombíkovité ukončenie zachycovača ihly a očko v mieste pripojenia hlavice ihly, či nepravého vinutia (obr. 6: 1). Na stredovej platničke sú namiesto gombíkovitých, aplikované ozdobné nadstavce amforovitého tvaru a po bokoch očká na zachytenie prívěskov. Jedná sa o najhonosnejší exemplár tejto skupiny spôn. S aplikáciami na stredovej platničke a úchytými očkami pre prívěsky vykazuje zároveň neprehliadnuteľnú typologickú spätosť so sponami s mriežkovou stredovou platničkou. Podobnosť sa prejavila aj v niektorých konštrukčných detailoch, a to v tvare a ukončení zachycovača ihly, ako aj v spôsobe spojenia stredovej platničky s ihlou. V nemeckej odbornej literatúre sa pre tieto dvojdielne tvary spôn zaužíval termín „Gitterscheibenfibel“.

Jedným z najreprezentatívnejších exemplárov medzi nimi je druhá spona z hrobu 577 (Kromer 1959, tab. 110: 2). Na mriežkovanej strednej časti oválneho tvaru s hviezdicovite usporiadanými výčnelkami sú podobne ako pri predchádzajúcej aplikované nadstavce amforovitého tvaru (12). Na jednej z bočných strán je päť očiek, na ktorých sú krúžkami pripevnené prívěsky so záveskami nábožensko-kultového významu: trojuholníkovitý, antropomorfný, perla a miniatúrne dvojité (kovotepec-ké?) kladivo. Zo stredného očka visí sedem predĺžených prívěskov so záveskami kotvovitého tvaru. Obidve honosné spony majú pre chronologické zaradenie spoľahlivú oporu v sprievodných nálezoch. Okrem bežného tvaru bronzovej situle, tanierovitej misy so širokým okrajom ústia so solárnymi a ornitomorfnými volkovanými motívami bola súčasťou súpravy bronzového riadu aj unikátna forma amfory bez klasických držadiel. Zaujímavá je aj tým, že okrem amfory z najznámejšieho kniežacieho hrobu s maskou, rukavicami a i. pod mohylou Kröll-Schmiedkogel v štajerskom Kleinkleine (Dobiat 1980, tab. A5: 7) nemá priamu analógiu medzi známymi typmi bronzových amfor. Pre datovanie spôn je určujúca bronzová dýka s anténovitou rukoväťou ukončenou terčovitou hlavou. Zarádzuje sa k tým typom, ktoré sa začali používať krátko pred stupňom HaD1 (Sievers 1982, 29, č. 61).

Mriežkované spony sa okrem tohto hrobu s výnimočnou výbavou, vyskytli ešte v ďalších troch hrobách mužov na pohrebisku. V urnovom hrobe 667 bola bronzová spona (obr. 6: 2) so zachycovačom ihly s guľatým ukončením (Kromer 1959, 141, tab. 135: 1– 6) spolu s bronzovou situlou vo funkcii urny a bronzovou šálkou, celokovovým zdobeným opaskom a s jednosečnou dýkou s pol-

Obr. 6. Hallstatt. 1, 3–4 križové spony variantu Schleedorf-Mölkheim; 2 mriežková spona (Gitterscheibenfibel). 1 – hrob 577, 2 – hrob 667, 3 – hrob 763, 4 – hrob 816 (podľa K. Kromer 1959). Všetky bronz

mesiacovým nákončím pošvy variantu Erkertshofen, ktorá je charakteristická pre stupeň HaD1 (Sievers 1982, č. 151). K rovnakému nálezovému horizontu s anténovitými dýkami a so zbraňami sa dá zaradiť aj spona zo žiarového hrobu 559 (Kromer 1959, 125, tab. 106: 1–4)

Súbor predmetov, ktoré sprevádzajú mriežkovanú sponu v žiarovom hrobe 574 – tri situly, zdobená rebrovaná cista s pohyblivými držadlami, bronzová sekera s hornými lalokmi typu Hallstatt a bronzová dýka s anténovou rukoväťou typu Hallstatt (Kromer 1959, 158, tab. 114: 1–8) – umožňujú jej datovanie do stupňa HaD1. Podľa publikácie bola v hrobe aj spodná časť na kruhu točenej nádoby. V tom prípade by sme datovanie hrobového celku museli posunúť až do druhej polovice stupňa HaD, resp. k jeho záveru, čo však nezodpovedá časovému postaveniu spony ani ostatných nálezov.

Mriežkované spony, ako vyplýva z predchádzajúceho rozboru, z dobre datovateľných celkov na pohrebisku v Hallstatte sú odôvodnene považované za jeden z určujúcich typov predmetov stupňa HaD1 (Stöllner 1996b, 482), resp. horizontu 6 podľa H. Parzinger (1995, 102, tab. 129: 23–39), ktorý tento autor, na rozdiel od iných bádateľov, ohraničuje rokmi 600 až 570/560. Datovanie ihlíc s dvomi špirálovitými hlavicami v regióne Innu a Salzachu, chronologické zaradenie spony z hrobu 577 na základe sprievodných nálezov a i ďalších mriežkovaných spôn z Hallstattu nám dovoľuje exemplár zo smolenického Molpíra datovať tiež do stupňa HaD1.

Z horeuvedených príkladov jednoznačne vyplynulo, že spony s mriežkovanou platničkou boli súčasťou slávnostného a prinajmenej v jednom prípade aj kultového odevu mužov vyzbrojených dýkami a ďalšími zbraňami. Spony typu Schleedorf-Mölkheim dopĺňali odev žien, dokonca aj tých, ktoré mali právo (alebo spoločenskú povinnosť?) nosiť slávnostný – reprezentatívny odev s honosnými špirálovitými šperkmi. Podotýkam, že obidva typy spôn sa v rámci birituálnych pohrebísk zistili iba v žiarových hroboch.

Dôvody celkom výnimočného spoločného výskytu oboch typov spôn v mužskom hrobe 577 v Hallstatte by sa mali hľadať predovšetkým v symbolike, azda aj v číselnej, ktorú v sebe bezpochyby ukrýva spomínaná honosná mriežkovaná spona s nezvyčajnými priveskami (Kromer 1959, tab. 110: 2). V dobe halštatskej sme zistili iba zopár prípadov, keď sa v hrobe muža našli prílohy ženského odevu a naopak, ale vždy išlo v určitom zmysle o nezvyčajné hroby. Spomedzi aktuálnejších dokladov na tomto mieste uvedieme aspoň kniežaci hrob v Hochdorfe. Pochovaný muž nosil jantárové perly a okrem série „mužských“ hadovitých spôn (Mansfeld S5) na textilnom závese hrobovej komory bola použitá „ženská“ plechová bubienková spona typu Mansfeld P1 (Biel 1982, 73, obr. 5 a 6).

Vzhľadom na skutočnosť, že jedine exemplár spony zo Smoleníc spomedzi všetkých pertraktovaných bol vyhotovený zo železa, považujeme za potrebné aspoň v krátkosti obrátiť pozornosť na podobne konštruované železné spony krížového tvaru z Poľska. So smolenickým exemplárom sa zhodujú okrem použitého materiálu aj v ryhovanej výzdobe stredovej platničky. Odlišujú sa výrazne väčšími rozmermi, čiastočne konštrukciou a terčovitými aplikáciami. Tie dokonca nesú stopy po plátovaní bronzom a striebrom so zlatom. Jedná sa o spony typu Tlukomy (nem. Gross Elsing), ktoré M. Gedl na základe sprievodných nálezov datuje až na úroveň záveru stupňa HaD (1993, 160). Krížové spony typu Tlukomy možno taktiež vlastnili iba osoby s výnimočným postavením v spoločnosti, podobne ako v Hallstatte. K takejto interpretácii sa prikláňame na základe jedinečných dokladov grafického vyobrazenia spôn na keramike (urnách) pomoranskej kultúry, vrátane figurálnej scény so záprahom (Gedl 1993, obr. 3: a–d).

Ako sme už preukázali, provenienciacia spony z Molpíra je v oblasti Soľnej komory. Hospodárskomocenské centrum, akými Smolenice nepochybné v období okolo roku 600 pred Kr. boli, muselo mať eminentný záujem na udržiavaní kontaktov s touto kultúrnou skupinou, predovšetkým kvôli obchodu so soľou. Soľ totiž nepotrebovali iba samotní obyvatelia Molpíra a jeho zázemia, ale mohli zabezpečiť jej prerozdeľovanie do vzdialenejších regiónov. Soľ nebola iba potrebným artiklom v každodennom živote. Už v starozákonných príkazoch mala soľ nezastupiteľnú úlohu v rámci obetných (potravinových) v starozákonných príkazoch mala soľ nezastupiteľnú úlohu v rámci obetných (potravinových) darov bohom. Preto bolo nemyšliteľné, aby pozostalí neosolili všetky potravinové prílohy, ktoré ukládali vo veľkom množstve do hrobov svojich mŕtvych pod monumentálnymi mohylami.

Otvorenou otázkou ostáva taktiež, či smolenickú sponu vyhotovili priamo v Soľnej komore, alebo na Molpíre podľa pôvodných predlôh, z materiálu, ktorého spracovanie miestni kováči, približne na úrovni nadalpského stupňa HaD1, majstrovsky ovládali. Z tohto kovu sa na smolenickom Molpíre vyrábali aj ďalšie spony, ktoré sú v iných regiónoch zhotovené výlučne z bronzu. Sú to najmä tie typy, ktoré sa v nálezových celkoch nevyskytujú v priebehu 7. storočia., ale najskôr až na prelome 7. a 6. storočia pred Kr. Patria k nim oblúkovité spony s jemne rebrovaným lučíkom, dlhým zachycovačom a profilovanou pätkou, lokálne varianty spôn typu Velem, ale výnimočne aj loďkovité spony. Popri týchto domácich severovýchodoalpských sponách sa nový módný trend dvojdielných honos-

ných spôn v tomto prostredí výraznejšie neprecsadiť. Naopak v severnejších častiach Slovenska v širšej oikumene samostatnej kultúrnej skupiny na Orave sa dvojdielne mriežkované spinadlá odevu ako súčasť honosného miestneho odevu obohateného aj o sevcrocurópske prvky používali vo väčšej miere (Studeníková, v tlači).

Všetky úvahy a hypotézy, ktoré sa ponúkajú na objasnenie skutočných dôvodov a historického pozadia rozšírenia pertraktovanej skupiny pamiatok zo vzdialených oblastí juhovýchodnej, južnej a západnej časti Európy na Slovensko ponechávame ako podnet na diskusiu a základ komplexnejšej analýzy v širších kultúrnych a geografických súvislostiach.

POZNÁMKY

- 1 V secesnom kaštieli v Abraháme, ktorý bol tesne po 2. svetovej vojne do základov rozobratý sa nachádzala špecializovaná zbierka antických pamiatok. Nevedno, či ju majitelia odviezli so sebou, alebo sa dostala spolu s celým zariadením do rúk miestnych obyvateľov.
- 2 Nepreskúmaná mohyla Pustý kostol so stavebnými zvyškami na povrchu vo Veľkom Grobe stojí medzi halštatským sídliskom a opevnenou osadou čakanskej kultúry v Tárnoku, preto je jej kultúrne zaradenie neisté.
- 3 V dobe halštatskej kombinácia predmetov rôznej proveniencie v jednom hrobe sa viaže iba na hroby najvyššej elity. K nim patrí spomenutý hrob bojovníka mohyla I zo zadunajskej lokality Somlóvásárhely, kde sú zastúpené predmety gréckej (štitová puklica), západnej (halštatský meč, voz, kónické prevliečky s očkami po obvode) a východoeurópskej (železná dvojhrbitá sekera) proveniencie spolu s domácimi (Egg 1997, 327n). Jedna kónická prevliečka s dvojicami očiek po obvode pochádza zo zberov na Molpire.
- 4 Kresbné podklady troch spôn zo Stupavy vyhotovil podľa originálov v Budapešti PhDr. Lev Zachar (†) ešte v roku 1987.
- 5 Dokladom priameho importu okrem prílieb typu Šmarjeta zo Smolenic, bronzových antropomorfných plastík je aj bronzové kovanie antropomorfného podoby z hradiska Tlstá hora v Prašniku (Kolník 1999, obr. 2). Tie sa zvykli aplikovať na bronzové prílby so skladanou kalotou, ktoré sa z pôvodnej oblasti v stredotalianskom Picene cez more (?) rozšírili do Slovenska a odtiaľ výnimočne ďalej na sever (Studeníková 1987a, 40–44).
- 6 Za poskytnutie originálnej kresbnej dokumentácie nálezov z Hurbanova a podnetné konzultácie o pohrebisku ďakujem PhDr. Jozefovi Paulíkovi, CSc. Okrem osobnej informácie aj v jeho písomných poznámkach na kresbe je uvedený žiarový hrob. M. Dušek (1971) časť celku publikoval ako hromadný nález a s touto klasifikáciou je nález citovaný v ďalších prácach.
- 7 Spona sa našla na akropole Molpíra a je evidovaná pod č. SM-1511 v SNM. Súkromná zbierka. Neskorohalštatské spony z Chotina a Bučian podrobnejšie zhodnotil P. Romsauer v citovanom príspevku z roku 1996, preto sa im na tomto mieste nevenujem.

LITERATÚRA

- BADER, T. 1983: Die Fibeln in Rumänien. PBF 14/ 7, München.
- BELLA, L. 1910: A balfi lelet (Sopron m.). AÉ 30, s. 39–43.
- BELLA, L. – MÜLLER, O. 1891: Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn. MAGW 21, s.166–192.
- BERG, F. 1962: Das Flachgräberfeld von Maierisch. Veröffentl. Österreich. Arbeitsg. Ur- u. Frühgeschichte. Wien.
- BETZLER, P. 1974: Die Fibeln in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I. PBF 14/3, München.
- BIEL, J. 1982: Ein Fürstengrabhügel der späten Hallstattzeit bei Eberdingen-Hochdorf. Germania 60, s. 61–104.
- BOUZEK, J. 1974: Macedonian bronzes: their origins, distribution and relation to other cultural groups of the Early Iron Age. PA 65, s. 278–341.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1947: Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In: Slov. dejiny I., Bratislava, s. 68–103.
- CZECH, B. – DONEUS, M. – LIPPERT, A. – WALACH, G. 1995: Die Großgrabhügel Türkenhügel und Schulerberg in Bad Deutsch-Altenburg und Hainburg. Eine archäologisch-geophysikalische Prospektion. ArchA 79, s. 259–290.
- ČAPLOVIČ, P. 1977: Dolný Kubín II – halštatské popolnicové pohrebisko. Martin.
- ČOVIČ, B. 1971: Dva špecifická tipa zapadobalkanske lučne fibule. Glasnik Sarajevo N.S. 26, s. 313–331.

- DARNAY-DORNYAY, B. 1958: Koravaskori leletek Badacsony bazaltbányájából. *AE* 85, s. 50–52.
- DOBIAT, C. 1980: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik. *Schild von Steier, Beiheft 1*, Graz.
- DUŠEK, M. 1971: Slovensko v mladšej dobe halštatskej. *SIA* 19, s. 423–459.
- DUŠEK, M. – DUŠEK, S. 1984: Smolenice-Molpir. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. I. *MatArch Slovaca* 6. Nitra.
- DUŠEK, M. – DUŠEK, S. 1995: Smolenice-Molpir. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. II. *MatArch Slovaca* 13. Nitra.
- EGG, M. 1996a: Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark. *Monographien RGZM 37*, Mainz.
- EGG, M. 1996b: Einige Bemerkungen zum hallstattzeitlichen Wagengrab von Somlóvásárhely, Kom. Veszprém in Westungarn. *Jahrbuch d. RGZM* 43, s. 327–363.
- EIBNER, A. 1996: Die Bedeutung der Basarabi-Kultur in der Entwicklung des Osthallstattkreises. In: M. Garašanin u. P. Roman (Hrsg.), *Der Basarabi – Komplex in Mittel- und Südosteuropa. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin*. Bukarest, s. 105–118.
- EISNER, J. 1933: Nové nálezy z první doby železné na Slovensku. *Bratislava* 7, s. 235–239.
- ELES MASI, P. von 1986: *Le fibule dell'Italia settentrionale*. PBF 14/5. München.
- FEKETE, M. 1973: Der Hortfund von Kisravazd. *AAHung.* 25, s. 341–358, tab. 43–50.
- FEKETE, M. 1982: Angaben zu den Kontakten zwischen Italien und Transdanubien. *Savaria* 16, s. 129–144.
- FEKETE, M. 1985: Adatok a koravaskori ötvösök és kereskedők tevékenységéhez. *AE* 112, s. 68–89.
- FREY, O.-H. 1969: Die Entstehung der Situlenkunst. *RGF* 31, Berlin.
- GABROVEC, S. 1970: Dvoznokaste ločne fibule. *Godišnjak* 8, s. 5–65. Sarajevo.
- GALLUS, S. – HORVÁTH, T. 1939: *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*. *Diss.Pann.* II,9. Budapest.
- GEDL, M. 1993: Zapinki krzyżowe w kulturze pomorskiej. In: *Miscellanea arch. Th. Malinowski dedicata (separat.)*, s. 153–165. Słupsk-Poznań.
- HÄNSEL, B. 1976: Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. Bonn.
- HORVÁTH, A. 1969: A vaszari és somlóvásárhelyi Hallstatt – kori halomsírok. *A Veszprém megyei múzeum. közl.* 8, s. 109–133.
- KAUS, M. 1984: Das Gräberfeld der jüngeren Urnenfelderzeit von Stillfried an der March. *Ergebnisse der Ausgrabungen 1975–1977. Forsch. in Stillfried* 6. Veröfentl. Österreich. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch. 16. Wien.
- KEMENCZEI, T. 1974: Ujabb leletek a nagyberki-szalacsikai koravaskori halomsírokból. *AE* 101, s. 3–14.
- KEMENCZEI, T. 1988: Zu den Beziehungen zwischen ungarischen Donau-Theißraum und dem NW-Balkan. *FA* 39, s. 93–111.
- KEMENCZEI, T. 1996: Angaben zur Frage der endbronzezeitlichen Hortfundstufen im Donau-Theißgebiet. *CommArchHung Budapest*, s. 53–92.
- KILIAN, K. 1973: Zum italischen und griechischen Fibelhandwerk der 8. und 7. Jahrhunderts. *Hamburger Beitr. z. Arch.* 3/1, s. 1–44. Hamburg.
- KILIAN, K. 1975a: Trachtzubehör der Eisenzeit zwischen Ägäis und Adria. *PZ* 50, s. 50–140.
- KILIAN, K. 1975b: Die Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit. PBF 14/2, München.
- KOLNÍK, T. 1999: Unikátne nálezy z Prašnika. *ŠZ* 33, s. 193–196.
- KOSSACK, G. 1954: Pferdegeschir aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns. *Jahrbuch d. RGZM* 1, s. 111–178.
- KOSSACK, G. 1959: Südbayern während der Hallstattzeit. *RGF* 24, Berlin.
- KROMER, K. 1959: Das Gräberfeld von Hallstatt. Firenze.
- KROMER, K. 1976: Der Bronzefund von Sinošević, Kreis Šabac. *ArchA. Beiheft* 13, (Festschrift f. R. Pittioni), s. 406–416.
- LUNZ, R. 1974: Studien zur End-Bronzezeit und älteren Eisenzeit im Südalpenraum. *Origine Firenze*.
- MÁRTON, L. von 1911: A magyarhoni fibulák osztályozása. *AE* 31, s. 329–352.
- MÁRTON, L. von 1913: A magyarhoni fibulák osztályozása. *AE* 33, s. 141–159, 194–209, 327–340.
- METZNER-NEBELSICK, C. 1994: Die früheisenzeitliche Trensenentwicklung zwischen Kaukasus und Mitteleuropa. In: P. Schauer (Hrsg.), *Archäolog. Untersuchungen z. Übergang von d. Bronze- zur Eisenzeit zwischen Nordsee u. Kaukasus*. *Regensburger Beitr. Präh. Arch.* 1, Bonn, s. 383–447.
- MICHÁLEK, J. 1981: Čtyřspirálové spony halštatské mohylové kultury v jižních Čechách. *Prachistorica* 7, *Varia Arch.* 2, s. 149–168, Praha.
- MISKE, K. von 1908: *A Velem-Szt. vidi őstelep*. Wien.
- MITREVSKI, D. 1991: *Dedeli. Nekropola ot železnoto vreme vo Dolno Povardarje*. Posebno izdanje. Skopje.
- MOZSOLICS, A. 1942: A magyarkeresztesi (Vas megye) bronzlelet. *AE* 3, s. 155–160.
- MÜLLER-KARPE, H. 1959: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. *RGF* 22, Berlin.

- MÜLLER-SCHEEBEL, N. 2000: Die Hallstattkultur und ihre räumliche Differenzierung. Der West- und Osthallstattkreis aus forschungsgeschichtlich-methodologischer Sicht. Tübinger Mater. z. Ur- u. Frühgesch. Archäol. Hrsg.: M.K.H. Eggert u. U. Veit, Rahden/Westf.
- NEBELSICK, L.-D. 1994: Der Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstattzeit am nördlichen Ostalpenrand und im nördlichen Transdanubien. In: P.Schauer (Hrsg.), Archäol. Untersuchungen z. Übergang von d. Bronze- zur Eisenzeit zwischen Nordsee u. Kaukasus. Regensburger Beitr. Präh. Arch. 1, s. 307–363. Bonn.
- NEKVASIL, J. 1991: Význam hrobu horákovské kultury z Budkovic, okr. Brno-venkov. Pravěk – NR. 1, s. 66–87.
- NIKOLOV, B. 1965: Trakijski pametnici vav Vračansko. Izvestija Archeol.Inst. BAN Sofia 28, s. 163–202.
- NIKOLOV, B. 1981: Trakijski pogrebenija pri s. Sofronievo, Vračanski okreg. Archeologija Sofia 23, s. 30–41.
- NOVOTNÁ, M. 1968: Praveké a ranohistorické pamiatky v Štátnom kaštieli v Betliari. Mosaica 8, s. 37–56.
- NOVOTNÁ, M. 1984: Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF 11/4. München.
- NOVOTNÁ, M. 1987: Der karpatisch-donauländischer Typ der Brillenfibel. Mosaica 20, s. 21–29.
- PARE, Chr. F.E. 1992: Wagons and Wagon-Graves of the Early Iron Age in Central Europe. Oxford Univ. Comm.Arch.-Monogr. 35, Oxford.
- PARE, Chr. F.E. 1998: Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Jahrbuch d. RGZM 45, s. 293–433.
- PARZINGER, H. 1988: Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save. Weinheim.
- PARZINGER, H.–NEKVASIL, J.–BARTH, F.E. 1995: Die Býčí skála Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. RGF 54, Mainz.
- PATEK, E. 1984: Die nordosttransdanubische Hallstattgruppe: ein Überblick. MittArchInst d. UAW 12/13 1982/1983, s. 54–89, 305–330. Budapest.
- PAULÍK, J. 1958: Nové hrobové nálezy z mladšej doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku. SIA 6, s. 361–379.
- PAULÍK, J. 1960: Loďkovité spony z Abrahámu na Slovensku. AR 12, s. 330–336.
- PAULÍK, J. 1965: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. ŠZ 15, s. 33–106.
- PAULÍK, J. 1982: Hromadný nález bronzov sitnianskeho typu z Očovej, okres Zvolen. Zborník SNM 76, História 22, s.19–27.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1977: Depozitele de bronzuri din România. București.
- PICHLEROVÁ, M. 1960: Mladohalštatské pohrebisko vo Vrádišti. SIA 8, s. 125–167.
- PICHLEROVÁ, M. 1986: Archeologická zbierka E. Marcela. III. Praveké a ranohistorické nálezy. Zborník SNM 80, História 26, s. 145–162.
- PIETA, K. – ZACHAR, L. 1993: Mladšia doba železná (laténska). In: T. Štefanovičová a kol., Najstaršie dejiny Bratislavy s. 143–209. Bratislava.
- PLACHÁ, V. – FURMÁNEK, V. 1975: Halštatská jama na Devíne. Zborník SNM 69, História 15, s. 55–71.
- PODBORSKÝ, V. 1970: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno.
- POPOVIĆ, P. – VUKMANOVIĆ, M. 1998: Vajuga-Pesak. Nekropola starijeg gvozdenog doba. Beograd.
- ROMSAUER, P. 1996: Bemerkungen zur Späthallstattzeit im Nordostalpenraum. In: E. Jerem u. A. Lippert (Hrsg.), Die Osthallstattkultur. Archaeolingua 7, s. 431 – 444. Budapest.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1993: Die Fibeln in Mähren. PBF 14/ 9, Stuttgart.
- SAPOUNA-SAKELARIKIS, E. 1978: Die Fibeln der griechischen Inseln. PBF 14/4, München.
- SIEVERS, S. 1982: Die mitteleuropäischen Hallstattdolche. PBF 6/6, München.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 1986: Neuerkenntnisse zum Grab 169 von Brno-Obřany (Mähren). In: Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984, MittArchInst Beih. 3, s. 211 – 219, Budapest.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 1998: Spinnen und Weben in Smolenice-Molpir. Ein Beitrag zum wirtschaftlichen und religiös-kultischen Leben der Bewohner des hallstattzeitlichen „Fürstensitzes“. SIA 46, s. 263–287.
- STÖLLNER, T. 1996a: Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Raum Inn-Salzach-Raum. AS 3/II. Salzburg.
- STÖLLNER, T. 1996b: Eine hallstattzeitliche Kulturgruppe im Inn-Salzach-Gebiet zwischen Ost- und Westhallstattkreis. In: E. Jerem u. A. Lippert (Hrsg.), Die Osthallstattkultur. Archaeolingua 7, s. 471–496. Budapest.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1985: Nález bronzov v Gánovciach. Zborník SNM 79, História 25, s. 57–64.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1987a: Kultúrne kontakty juhozápadného Slovenska v dobe halštatskej. Kand. práca. Bratislava.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1987b: K halštatskému osídleniu juhovýchodnej časti Trnavskej sprašovej terasy. Zborník SNM 81, História 27, s. 21–45.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1993: Staršia doba železná (halštatská). In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy, s. 116–142. Bratislava.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1994: Záchraný výskum halštatskej mohyly v Novej Dedinke. Zborník SNM 88, Archeológia 4, s. 25–47.

- STUDENÍKOVÁ, E. 2000: Endbronze- und hallstattzeitliche eiserne Beile in der Slowakei. *Zbornik SNM* 94, *Archeológia* 10, s. 61–78.
- STUDENÍKOVÁ, E. v tlači: Die Hallstattsiedlung bei Triblavina. Struktur und Entwicklung der spätbronze- und hallstattzeitlichen Besiedlung im Raum von Bratislava.
- TERŽAN, B. 1987: The Early Iron Age Chronology of the Central Balkan. *Arch. Yugoslavica* 24, s. 7–27.
- TERŽAN, B. 1990: Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. Kat. in monografije 25, Ljubljana.
- TERŽAN, B. 1995: Stand und Aufgaben der Forschung zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien. In: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Monographien d. RGZM 35, s. 323–372.
- TERŽAN, B. – TRAMPUŽ, N. 1973: Prispevek k hronologiji svetolucijske skupine. *AV* 24, s. 416–460.
- TORBRÜGGE, W. 1991: Die frühe Hallstattzeit (HA C) in chronologischen Ansichten und notwendige Randbemerkungen. *Jahrbuch d. RGZM* 38, s. 223–463.
- URBAN, O.-H. 1995: Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica. 2. Der Braunsberg. *Linzer Arch. Forsch.* 23, Linz.
- VASIĆ, R. 1977: The Chronology of the Early Iron Age in the Socialist Republik of Serbia. *BAR Suppl. Ser* 31, Oxford.
- VELIAČIK, L. – NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1987: Zwei Bronzehorte aus Ivanovce. *SIA* 35, s. 47–64.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1973: Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar.

ÜBER DAS VORKOMMEN VON EINIGEN HALLSTATTZEITLICHE FIBELTYPEN FREMDER PROVENIENZ IN DER SÜDWESTSLOWAKEI

ETELA STUDENÍKOVÁ

In diesem Beitrag werden einige hallstattzeitliche Fibeln fremder Herkunft analysiert, die neben zahlreichen Varianten von den osthallstädtischen Kahnfibeln im Fundmaterial aus dem slowakischen Gebiet vertreten sind. Gleichzeitig wird es auf einige Funde hingewiesen, die in die endbronzezeitlichen Horizonte datiert sind und die Ergebnisse der Kontakte zu den Südost- und Balkangebieten darstellen. Auf solche weitgehende Beziehungen deuten große zweischleifige Bogenfibeln hin (6 St.), angeblich aus Drnava bei Rožňava, welche zu dem Typ Golinjevo gehören. Ähnlicher Herkunft sind auch einige Bronzegegenstände aus dem nördlichen – Platěnicer Gebiet der Orava-Gruppe aus Gánovce und Dolný Kubín II. Der Rosettenbuckel mit Öse (Abb. 2) aus dem Grab 116 ist zweifellos von gemeinbalkanischer Herkunft.

Man bewertet unter verschiedenen Zusammenhängen auch den längst bekannten Fibelfund von Abrahám, in dem neben den herkömmlichen Kahnfibeln auch fremde Fibeln vertreten sind. Bei diesem einzigartigen Fundverband geht es um die bekannte balkanische Fibel vom Typ Potpećine, die norditalienische zweischleifige Schlangenfibel und die Kahnfibel mit Dreikopfpfizer (Abb. 1:2–4). Bei allen drei Fibeln handelt es sich in diesem Fall um das nördlichste Vorkommen auf ihren Verbreitungskarten. Nach der Autorin wurden alle Fibeln dieses Fundverbandes, heimische sowie fremde, zwecks ihrer Reparatur von den Besitzerinnen aufgesammelt, unter denen auch „fremde“ sein konnten. Repariert ist jedoch nur die Schlangenfibel. Im Zusammenhang mit dem Fund bespricht die Autorin auch die Region selbst und erinnert daran, daß höchstwahrscheinlich aus diesem Gebiet ein eisernes Ärmchenbeil mit Parallelen nur im Zentralbalkan stammt. In Verbindung mit einer kreisrunden getriebenen Bronzeblechplatte mit Öffnung aus dem Brandgrab von Hurbanovo (Abb. 4), die an der Rückseite einige Behandlungsspuren trägt, überlegt sie, ob es sich nicht um einen Teil von einer hallstattzeitlichen Scheibenfibel älteren Typs handeln könnte. Gleichzeitig weist sie darauf hin, daß dieser Fundverband laut der Originaldokumentation aus einem Grab stammt und daß es nicht um einen Depotfund handelt. Im Zusammenhang mit der Analyse von einzelnen Fibeltypen erwägt sie auch

über die Frauentracht üblich in der nordostalpinen Hallstattregion sowie über die Gründe, warum sie sich in den Frauengräbern nicht genügend abgespiegelt hatte.

Ein Teil des Beitrags befaßt sich mit der Anwesenheit von Elementen westlicher Herkunft in dem hallstattzeitlichen Material aus der Südwestslowakei, die im Vergleich zu den südöstlichen Elementen in einem kleineren Maße auftauchen und nur in dem Bratislavaer Gebiet und auf dem Burgwall Smolenice-Molpír. Neben der Keramik handelt es sich auch um Metallgegenstände (Waffen, Toilettenzubehör u.a.). Ein Teil von denen kann aus dem neuerdings breit behandelten mittleren Kreis der Hallstattkultur stammen oder vermittelt sein. Zwei große Vierpaßfibeln italischen Typs aus Stupava oder Umgebung (Abb. 3: 2, 4), die offenbar einen Komplex mit einer Brillenfibel vom Typ Santa Lucia (Abb. 3: 1) sowie mit einer unvollendeten Vierpaßfibel bildeten, haltet die Autorin für eine Bereicherung der Kalenderberger Frauentracht aus den Gebieten westlich der March. Bei der Datierung der Funde an den Anfang der nordalpinischen Stufe HaD1 stützt sie sich auf die klassische Form der kreisrunden mittelständigen Bronzeplatte, die auf dem ursprünglichen, zentralitalienischen Gebiet benutzt wurde, woher sie bis in die sekundäre Region jenseits der Alpen vorgedrungen ist.

In dem Beitrag wird eine ziemlich große Aufmerksamkeit der kreuzförmigen Eisenfibel aus Smolenice-Molpír gewidmet (Abb. 5: B1). Es geht um einen Einzelfund im Rahmen der nordostalpinen Gebiet. Die einzige direkte Analogie stammt von dem Inn-Salzach-Kulturraum, aus dem Hügelgräberfeld in Schleedorf-Mölkheim. Es wird vorgeschlagen, daß diese Fibeln auch wegen deren Provenienz als der Typ Schleedorf-Mölkheim genannt werden. Parallele Formen von zweiteiligen Fibeln sind sowohl auf dem Gräberfeld in Hallstatt belegt (Abb. 6: 1, 3–4). Alle diese Fibeln sind aus Bronze gemacht. Es ist interessant, daß die klassischen Gitterscheibenfibeln (Abb. 6: 2) in ähnlicher Weise konstruiert sind. Sie gehörten zur repräsentativen Männertracht in der Stufe HaD1 während der verwandte Typ Schleedorf-Mölkheim einen Teil der Frauentracht bildete. Solche weibliche Fibel ergänzte eine repräsentative Frauentracht mit Doppelspiralennadel und Brillenfibel an dem eponymen Fundort und außerdem wurde ein Exemplar, jedoch in einer prächtigeren Auffassung (Abb. 6: 1), im Grab 577 von Hallstatt gefunden, zusammen mit einer männlichen, kultisch geprägten Gitterfibel mit ungewöhnlichem Anhänger, einem bronzenen Antennendolch und mit Bronzegerätschaft. Die Funde von Hallstatt erlauben es die Fibel aus Smolenice gleichfalls in die Stufe HaD1 zu datieren. Die Dauer dieser Stufe im Kalenderberger Raum erscheint ziemlich lang und innerlich noch gliedbar. In deren Rahmen werden nämlich vorwiegend osthallstädtisch geprägte Fibeln geltend gemacht. Neben einigen Schlangenfibeln erscheinen vor allem zahlreiche Rippenfibeln mit fein oder auch grob gekerbtem Bügel, langem Nadelhalter und profiliertem Fuß, ältere Fibeln von Velem-Typus und vereinzelt auch Bogenfibeln des Vor-Certosahorizontes mit kleinem, stempelartigem Knopf am Fußende. Die Fibeln sind größtenteils, ähnlich wie die zweiteilige Fibel vom Typ Schleedorf-Mölkheim, aus Eisen hergestellt. Die Frage ist, ob diese Fibel mit Herkunft im Inn-Salzach-Gebiet nicht direkt hier am Ort erzeugt werden könnte. Ihr Vorkommen in der Slowakei wird mit dem Salzhandel in Zusammenhang gestellt.